

DANSK NYTESTAMENTLIG FORSKNING I 1980'ERNE

Af Per Bilde

1. Indledning

I 1980'erne er der - også i Danmark - publiceret mere nytestamentlig forskning og formidling end i noget tidligere årti.¹ Samtidig synes imidlertid offentligheden - som vel at mærke ellers ikke er uoptaget af kristendom, religion og historie - at interessere sig mindre for forskningsbaseret nytestamentlig litteratur, som tidligere ofte kunne være sikker på en levende offentlig opmærksomhed. Et enkelt eksempel kan illustrere dette: I 1930'erne og 1940'erne modtoges Vilhelm Grønbechs bøger om Jesus og den ældste kristendom med en betydelig interesse i store dele af den danske offentlighed. I dag er situationen i Danmark derimod den, at en forfatter til en nytestamentlig monografi for det første selv må skaffe størsteparten af de penge, der kræves til en offentliggørelse af hans arbejde. For det andet er det ikke ualmindeligt, at hans bog ikke omtales i de store aviser og i de kulturelle tidsskrifter. Og for det tredje kan han være vis på, at man i den almindelige kulturdebat ingen notits tager af hans værk. Denne situation *kan* skyldes, at offentligheden er blind, døv og dum. Skulle det være tilfældet, kan fagets udøvere næppe gøre meget ved den sag. Den kan også skyldes, at den dannede offentlighed i vor tid både religiøst, ideologisk og historisk er færdig med Jesus, Det nye Testamente (herefter NT) og den ældste kristendom. Men det er der faktisk ikke meget, der tyder på. Endelig kan denne situation skyldes, at især vi, som på universiteterne er ansat til at udforske og formidle viden om NT og kristendommens tilblivelse, ikke gør vort arbejde godt nok. Hvis det skulle være tilfældet, er der i teorien en mulighed for, at denne triste tingenes tilstand kan ændres. Det er på grundlag af denne hypotese, at jeg har fundet det umagen værd at underkaste dansk nytestamentlig forskning i 1980'erne en nærmere undersøgelse. Med dette forsøg på at gøre status i disciplinen er det således

Dansk nytestamentlig forskning

mit håb at kunne yde et bidrag til en vis selvransagelse og derigennem til en bedre indsats i dansk nytestamentlig forskning og formidling i fremtiden.

Jeg er ikke bekendt med andre oversigter af denne type. Kümmel har offentliggjort omfattende fremstillinger dels af den nytestamentlige forskning som helhed (1958/1970) og dels af Jesus-forskningen fra 1950-1980 (1985).² Herhjemme foreligger der fremstillinger af den nyere evangelieforskning ved Mosbech (1937) og Simonsen (1971), af Acta-forskningen ved Hyldahl (1972a) og Paulus-forskningen ligeledes ved Hyldahl (1972b, 1990a).³ Men disse fremstillinger omfatter - jeg havde nær sagt »naturligvis« - hovedlinjerne i den internationale forskning. Om den danske nytestamentlige forskning foreligger der, så vidt jeg ved, hidtil kun Hyl-dahls artikel fra 1981.⁴

2. Udviklingen før 1980

Geografisk er Danmark en udpost i Europa, og den position har altid præget vor historie. Kulturelt har det været Danmarks lod mere eller mindre kritisk at overtage og bearbejde de nye åndelige strømninger, som blev skabt i udlandet. Sådan kom reformationen, oplysningstanken og romantikken til os. Sådan modtog vi gennem Georg Brandes det realistiske opgør med romantikken. Sådan fik vi darwinismen, marxismen, 1890'ernes symbolske nyromantik, Nietzsches tænkning, Freuds psykoanalyse og det store sammenbrud i europæisk åndsliv og kultur i kølvandet af Første Verdenskrig.

Det var også på denne måde, vi i det 19. århundrede modtog den historisk-kritiske forskning. Senere gentog det samme sig med den liberale teologi, den religionshistoriske skole, formhistorien og det dermed sammenhængende teologiske op- og nybrud med Barth og Bultmann i den dialektiske teologi og eksistensteologien. Disse strømninger beherskede i høj grad dansk teologi i mellemkrigstiden og desuden i en lang periode efter Anden Verdenskrig. Den redaktionshistoriske skole, der opstod i Tyskland i 1950'erne, og som brød igennem i Danmark med Noacks bog om Markusevangeliets lignelseskapitel (1965b), medførte ingen afgørende ændringer i det teologiske og eksegetiske klima i landet. De kom først med eksplosionen sidst i 1960'erne og i begyndelsen af

1970'erne, da det på én gang væltede ind over os med politisk teologi, feminisme, socio-økonomisk fortolkning, strukturalisme, semiotik og forskellige »litterære« tilgange til de bibelske skrifter.⁵ Dermed blev en temmelig massiv eksegetisk tradition brudt op. Og dermed blev der vendt op og ned på den i dansk teologi indtil da næsten eneherkende dialektisk-teologiske (og eksistensteologiske) tendens.

Disse udefra kommende nye strømninger er imidlertid sjældent blevet overtaget uden kritik og modifikationer. Torm og Mosbech reciperede med skønsomhed den historisk-kritiske metode. Mosbech lagde et stort arbejde i på selvstændig vis at formidle den formhistoriske evangelieforskning til Danmark (1937; 1946-1949, s. 117-175). Og uden for Det teologiske Fakultet havde vi religionshistorikeren Grønbech, som på original vis ikke blot fremlagde en lang række væsentlige arbejder om europæisk kultur- og religionshistorie, men som også vovede sig ind på teologiens og den bibelske eksegeses gebet og her tillod sig at skrive en hel stribe bøger om selveste Jesus (1935), Paulus (1940) og Johannes (1941), hvortil naturligt lægger sig det store værk om *Hellenismen* (1939). I disse værker er der ikke mange spor hverken af formhistorie eller af dialektisk teologi, idet de bæres dels af et egenartet (og til dels egensindigt) religions- og kulturhistorisk helhedssyn og dels af en meget personlig udformning af van der Leeuws indfølende religionsfænomnologiske metode. Grønbechs bøger blev da også af teologer og nytestamentlere mødt med en del uvilje og kritik.⁶ Der er her og andre steder blevet fremført vægtig kritik mod Grønbechs bøger. Det skal imidlertid noteres, at vi i disse værker af Grønbech efter mit skøn står over for et originalt forsøg på en religions- og kulturhistoriske helhedsanalyse af kristendommens tilblivelse.

Johannes Munck, som var medgrundlægger af Det teologiske Fakultet i Århus, var også i øvrigt en polemisk forskertype, et træk, der forbandt ham med den Bultmann-kreds i Tyskland, som han ellers vendte sig så skarpt imod. I sit hovedværk (1954) vender Munck sig frontalt imod Tübingen-skolens rekonstruktion af den kristne menigheds ældste historie, især den idé, at Paulus skulle have stået i et modsætningsforhold til den palæstinensiske urmenighed i Jerusalem. Munck er ligeledes overordentlig kritisk over for Bultmann og dennes formhistoriske og siden

Dansk nytestamentlig forskning

redaktionshistoriske elever (Conzelmann, Haenchen, Käsemann, Marxsen, Philhauer o.a.). Munck hører således heller ikke til blandt de forsigtigt kritiske danske recipienter af det store udlands skiftende modestrømninger, et træk, som psykologisk forener ham med hans danske modpol, Grønbech.

Endvidere var Munck med til at planlægge og igangsætte et af de væsentligste projekter i nyere dansk eksegetisk forskning: oversættelser med indledninger og fyldige noter af de gammeltestamentlige pseudepi-grafer, som under redaktion af Hammershaimb, Munck, Noack og P. Seidelin udkom i otte hæfter i årene 1953-1976. Dermed havde disse eksegeter og deres yngre medarbejdere (A. Bugge, Holm-Nielsen, Hyldahl og Otzen) sammen lagt grunden til en tradition, som i de følgende årtier blev ført videre med E. Nielsens og Otzens oversættelse med indledning og noter af Qumran-skrifterne (1959), Seidelinernes oversættelse af NT (1974), Hyldahls oversættelse af Paulus' breve (1977), Giversens talrige oversættelser af antikke tekster af betydning for NT og den ældste kristendom, de to store oversættelser i 1985 af De apostolske Fædre, samt de nye oversættelser af såvel Det gamle som Det nye Testamente, som er udkommet og fremdeles udkommer i 1980'erne og 1990'erne.

En af medarbejderne på *De gammeltestamentlige Pseudepi-grafer* var Bent Noack, som også disputerede under Munck i Århus (1948). Fra 1955-1977 var Noack professor i NT ved Københavns Universitet. I denne periode etablerede han sig snart som danske nytestamentleres ukronede førstemand, idet han tog tæten på adskillige vigtige områder: Noack var således (sammen med E. Nielsen) redaktør af *Gads danske Bibelleksikon*. Noack redigerede (sammen med Holm-Nielsen og Achen) *Bibelen i kulturhistorisk Lys*, som udkom fra 1968. En tredje væsentlig indsats er en lang række originale nytestamentlige studier (især 1954, 1969, 1974, 1975, 1977). En fjerde betydelig indsats fra Noacks side består af flere lødige bidrag til formidlingen af den nytestamentlige forskning (især 1962, 1965a, 1966, 1967, 1986). Desuden har Noack været en aktiv medarbejder ved de store oversættelsesprojekter vedrørende Det gamle Testamente (herefter GT), De apostolske Fædre og NT. Noack bør efter min opfattelse betegnes som en fornem repræsen-

tant for den tradition, som Mosbech i 1920'erne, 1930'erne og 1940'erne havde skabt for en selvstændig og kritisk dansk reception af væsentlige udenlandske strømninger.

Mens Noack og senere Hyldahl blev »eksporteret« fra Århus til København, modtog Århus fra hovedstaden Hejne Simonsen, som kort tid efter den principielt vigtige disputats fra 1966 blev professor ved Det teologiske Fakultet i Århus. Simonsen fortsætter efter mit skøn den nævnte Mosbech'ske og Noack'ske tradition. Allerede i 1950'erne og i begyndelsen af 1960'erne havde Simonsen i nogle tidsskriftafhandlinger (1960, 1963) kritisk formidlet den »nye« tyske debat om den historiske Jesus. I disputatsen er der tale om væsentlige korrektiver til såvel formhistorien (især Bultmann) som redaktionshistorien (især Marxsen). Og denne kritiske reception fortsætter i arbejdet om evangeliernes tilblivelse fra 1971 og i en række tidsskriftafhandlinger (1972, 1972-1973, 1983). Den samme tendens præger Simonsens sidste arbejder, der især behandlede pastoralbrevene (1980, 1982, 1989a). Denne holdning viste sig frugtbar også i den forstand, at Simonsen er en af de meget få danske nytestamentlere, som har fået »elever« - en tysk og svensk tradition, som ellers er lige så ualmindelig i Danmark som »doktor-fader-institutionen«: Ruager (1975), Pilgaard (1983) og Kjær Nielsen (1987) vedgår således en væsentlig indflydelse fra Simonsen.

Niels Hyldahl uddannedes under Munck og disputerede i 1966 på grundlag af en afhandling om Justin. Også Munck havde disputeret på en patristisk afhandling (1933), og Hyldahl kan hævdes at følge i sin lærers spor både i denne henseende og deri, at han efter disputatsen især kastede sig over Paulus og bearbejdede dennes skrifter primært i et kritisk opgør med den af Tübingen- og Bultmann-skolerne påvirkede tyske Paulus-forskning. I flere arbejder (især 1968, 1977, 1982a, 1987a) argumenterer Hyldahl således energisk for den originale tese, at Paulus - især i 2. Korinterbrev, Galaterbrevet og Filipperbrevet - polemiserer, ikke mod jøde-kristne, men mod *jødiske* modstandere. Hyldahl har som nytestamentler dækket et udstrakt område. Fra patristikken har han bevæget sig over Paulus, evangeliernes og Acta til den antikke jødedom. Nogle af hans seneste arbejder (1990b, 1990c) omhandler således de indviklede kronologiske og historiske problemer i forbindelse med det

Dansk nytestamentlig forskning

makkabæiske oprør mod seleukiderne. Endelig har Hyldahl i endnu højere grad end Noack været en hovedkraft i de store oversættelsesprojekter i 1980'erne: De apostolske Fædre og NT. Hyldahl forbinder på paradigmatisk vis en skarpt slebet akribi i behandlingen af den eksegetiske og historiske detalje med en sjælden forståelse for kronologiens betydning i eksegesi og historie samt en levende sans for de store historiske linjer i den periode, da kristendommen og NT bliver til.

Søren Giversen var en anden »stjerne«, som i 1950'erne viste sig på den danske eksegetiske himmel, sendt til vejrs af de sensationelle fund af det koptiske (kristent gnostiske) bibliotek i Nag Hammadi. Giversen hører hjemme i den frugtbare danske tradition for oversættelse af antikke tekster. Dertil kommer, at Giversen tillige hurtigt etablerede sig som tekstudgiver. I 1957 udsendte han en oversættelse af Sandhedens Evangelium, i 1959 en af Thomasevangeliet, i 1966 en af Filipsevangeliet, og i 1963 kom disputatsen, der består af en kritisk udgave med indledning og kommentar af *Apokryphon Johannis*. Giversen deltog derefter i den internationale udgivelse og oversættelse af Nag Hammadi-teksterne.⁷ Da dette arbejde afsluttedes i 1977-1984, kastede Giversen sin uudtømmelige energi og legendariske flid på en del af de endnu ikke udgivne manuskripter, af hvilke han i disse år leder såvel udgivelser (jf. 1986-1988) som oversættelser (jf. også 1987). Giversen har med denne helt usædvanlige virksomhed øvet en fortjenstfuld indsats i dansk nytestamentlig forskning. At man så kunne ønske sig, at han også ville anvende nogle af sine mange kræfter og evner på tillige at analysere og fortolke de mange tekster, er en anden sag.

Årtierne før 1980 var således en overordentlig frugtbar periode i dansk nytestamentlig forskning. Og så har jeg endda langt fra omtalt alle de disputater og større værker, som blev offentliggjort i denne periode. Det gælder først og fremmest Nepper-Christensens spændende disputats fra 1958 om Matthæusevangeliets tendens, som i 1988 følges op af en kommentar til det samme evangelium, og Diderichsens fra 1962.⁸ Men det gælder også den næste generation af nytestamentlere, især Sigfred Pedersen fra Århus og Martha Byskov og Børge Salomonsen fra København, som i 1960'erne begyndte at gøre sig gældende, bl. a. som medarbejdere på *Gads danske Bibelleksikon*. Og det gælder endelig en række

andre yngre eksegeter, der som Mogens Müller (1972, 1978), Søren Ruager (1975) og Søren Agersnap (1979) i 1970'erne markerede sig med licentiatafhandlinger og andre monografier.

Dermed har jeg også berørt en af de faktorer, som skulle få stor betydning for fagets udvikling i 1980'erne, nemlig den institutionelle omkalfatring, som fra 1968 fulgte med den nye styrelseslov for de højere læreanstalter og den dermed følgende eksplosive udvidelse af lærerstaben ved universiteterne og dermed også ved de teologiske fakulteter og de derefter etablerede eksegetiske institutter. Denne nye epoke manifesterede sig i København ligeledes i serien *Tekst og Tolkning. Monografier udgivet af Institut for Bibelsk Eksegese*, som under redaktion af Hyldahl, E. Nielsen og Salomonsen udkom fra 1970.⁹

Før og samtidig med de netop nævnte monografier kom en række andre, til dels skrevet af eksegeter uden for universiteterne. Det gælder især Thestrup Pedersens - både på seminarierne og universiteterne - meget anvendte bøger om Jesus (1970/1989) og Paulus (1976/1981)¹⁰ og Jacobis undervisningsbog om NT fra 1978, som især fandt anvendelse i gymnasiet og HF. Netop disse to forfattere demonstrerer, hvor vanskeligt det er at sondre skarpt mellem videnskabelig og formidlende litteratur. For hos den første, som bærer dokortitlen, og som fra 1962 til 1981 var professor i kristendomskundskab ved Danmarks Lærerhøjskole, er der tale om respektabel formidling i mere traditionel forstand. Thestrup Pedersen samler her lidt stereotypt og noget eklektisk godbidder op fra den forudgående (i alt væsentligt tyske) nytestamentlige forskning, nemlig den formhistoriske skole, den dialektiske teologi, Bultmann-skolen, afmytologiseringsdiskussionen og den »nye« tyske debat om den historiske Jesus.¹¹ Thestrup Pedersen forener en klar pædagogisk fremlæggelse af stoffet med en ofte ideologiserende luthersk og dialektisk teologisk markering i fortolkningen deraf. Jacobi derimod er en gymnasielærer, som forener en gudbenådet pædagogik med en højst »videnskabelig« interesse for den allernyeste forskning om Jesus og Palæstina på Jesu tid, først og fremmest den dengang så intense internationale videnskabelige diskussion om de såkaldte »zeloter« og Jesu forhold til denne retning.¹² I den forstand må denne bog siges at være præget af 1970'ernes ny-marxistiske og »sociologiske« strømninger. Kort sagt, mens

Dansk nytestamentlig forskning

man hos Thestrup Pedersen helt op til 1989 stort set kun mærker klart teologisk markerede efterdønninger fra tysk teologi og eksegesi i 1950'erne og 1960'erne, så er Jacobis bog ikke blot »samtidig«, men den peger - især i den originale første del, der i høj grad tolker Jesus på baggrund af Josefus' oplysninger om de messianske rørelser i samtiden - sågar fremad for den videnskabelige nytestamentlige forskning.¹³

3. Vægtfordelingen i 1980'ernes monografiske udgivelser

Der var således på flere områder lagt op til en spændende udvikling i 1980'erne: Personelt var staben på de to nytestamentlige institutter blevet mere end fordoblet, hvilket kunne forjætte både en omfangsrig forskning og »metodologiske« nybrud. »Klimatisk« - og hermed tænker jeg på de fremherskende skoler, retninger, tendenser og »metoder« i forskningen - var situationen omkring 1980 som ved forårstid efter tøbrud: Det monopol, som *de facto* havde været udøvet af litterærkritikken, formhistorien og redaktionshistorien, var brudt, og disse »metoder« var efter kraftige angreb op gennem 1960'erne og 1970'erne blevet reduceret til blot at være tre blandt flere andre. Den historisk-kritiske »metode« (eller bedre: »tradition«) var blevet suppleret med socio-økonomiske, marxistiske og sociologiske tilgange til NT og den ældste kristendom samt med de hermed sammenhængende »politiske«, »revolutionære« og »feministiske« fortolkninger. Hertil var langsomt, men sikkert efterhånden også kommet en vis indflydelse fra især den franske strukturalisme og semiotik.

Forventningen om en vækst i antallet af publikationer i 1980'erne kom til at holde stik, hvorimod de metodologiske nybrud, der var lagt op til, nok blev færre end forventet. Et første blik på dette årtis samlede antal af nytestamentlige monografier og værker, der er beslægtet med eller har betydning for disciplinen NT, fremkalder let det indtryk, at den publicerede monografiske litteratur »dækker«, om ikke hele feltet, så dog en ganske betydelig del af området NT og kristendommens tilblivelse. En nærmere undersøgelse korrigerer dog dette første indtryk.

Vi betragter først 1980'ernes tekstudgivelser¹⁴ og talrige oversættelser.¹⁵

Giversens manikæiske tekstudgivelser og hans oversættelse af Manis selvbiografi ligger ganske vist ude i periferien af feltet NT, ligesom dette i nogen grad kan hævdes at være tilfældet med Willerts oversættelse af Tertullian og med Damsholts og Dalsgaard Larsens oversættelser af Augustin. Men de mange andre oversættelser kan bestemt ikke betegnes som perifere. Nyoversættelsen af NT er så central, som tænkes kan. Men også oversættelserne af De apostolske Fædre og af de kristne gnostiske skrifter fra Nag Hammadi er af overordentlig stor betydning for studiet af vort område. Noget tilsvarende gælder Giversens oversættelse af de hermetiske skrifter.

Også de talrige kommentarer, som udkom i 1980'erne,¹⁶ dækker betydelige dele af NT. Dog må denne vurdering tages med et gran salt, eftersom de fleste er bestillingsarbejder, udført for Det danske Bibelselskab. Disse vidner derfor ikke med den samme vægt om den nytestamentlige forsknings veje i 1980'erne. De få »individuelle« kommentarer, som ikke tilhører denne gruppe (Davidsen 1986, 1988; S. Pedersen 1987; Nepper-Christensen 1988; Pilgaard 1988), bør derfor tages ud af denne gruppe og behandles sammen med de øvrige monografier.

Vender vi os da til disse,¹⁷ nødsages vi imidlertid til at korrigere det først fremkaldte indtryk. Det er nemlig oplagt, at det her generelt er evangelie- og Jesus-forskningen, som dominerer: Tre ud af fire disputatter, en eller begge licentiatafhandlinger, to ud af de fem »individuelle« kommentarer samt en eller to ud af seks antologier er viet dette felt. Kun i grupperne »andre« monografier og bidrag »udefra« er billedet anderledes. I den første af disse grupper handler tre (fire med Hallbäck og seks, dersom vi medregner Nissens to »tværgående« monografier) ud af 11 om evangelierne og Jesus (Hallbäck, Nissen (to) og Thestrup Pedersen), mens fem (syv med de to nævnte værker af Nissen) behandler Paulus. Og i den anden gruppe - som strengt taget ikke hører til den nytestamentlige forskning, hvorfor den ikke kan tillægges den samme signifikans som de øvrige - beskæftiger fem-seks ud af de 23 sig med evangelierne/Jesus (Bjerg, Glebe-Møller (to), K. Hansen, Stiller Kjærgaard og E. Andersen). For en samlet betragtning kommer vi således næppe uden om den anførte konklusion: at hovedvægten i dansk nytestamentlig forskning i 1980'erne ligger på området evangelierne og Jesus.

Dansk nytestamentlig forskning

Det springer ligeledes i øjnene, at det - trods situationen i gruppen »andre« monografier - ikke oplagt er »Paulus«, men snarere området »historie« (»tidshistorie«), som optræder som det næstbedst dækkede felt. Hvis vi kan medregne Otzen, er der i alt fire (fem med Kjær-Hansen) om den antikke jødedom (nemlig Bilde (to), Otzen, Engberg-Pedersen og Lemche).¹⁸ Derudover er der to (Breengaard 1986 (1990), Willert 1989), der handler om den ældste kristendoms historie. Hertil kommer endelig Willerts oversættelse af Tertullian samt Damsholts og Dalsgaard Larsens fem arbejder om Augustin.¹⁹

Positivt må vi derfor konkludere, at tyngdepunkterne i den danske monografiske nytestamentlige forskning i 1980'erne synes at ligge i de synoptiske evangelier (og her især i Matthæusevangeliet), Jesus-forskningen, tidshistorien og den ældste kristendoms historie.

Spørger vi videre negativt om områder, der er svagere eller slet ikke er repræsenteret i 1980'ernes danske nytestamentlige forskning, træder den netop antydede profil i årtiets nytestamentlige forskning endnu tydeligere frem. Først til den anden store skikkelse i NT: Paulus. Om ham handler påfaldende nok ingen disputatser, ingen licentiatafhandlinger og ingen monografier »udefra«! Til gengæld finder vi hele fem (syv når vi medregner Nissens to »tværgående« arbejder) i gruppen »andre« monografier, en i gruppen antologier og to af de nævnte fem »individuelle« kommentarer (Davidsen 1986, S. Pedersen 1987). Man kan diskutere vurderingen af disse kendsgerninger, men for mig er det svært at nå til anden konklusion end den, at Paulus ikke står stærkt i det samlede billede. Denne vurdering rettes dog noget op, når vi inddrager det store materiale af nytestamentlige tidsskriftafhandlinger fra dette årti. Heraf fremgår det dels, at Hyldahl også i øvrigt markerer sig i Paulus-forskningen (1980, 1987b, 1990a, 1991), dels at S. Pedersen jævnligt har arbejdet med Paulus (1980c, 1989b), og dels, at Engberg-Pedersens indsats i den nytestamentlige forskning hidtil i det store og hele har været helliget Paulus.²⁰ Alligevel er der en iøjnespringende forskel mellem de nytestamentlige undersøgelser, som i 1980'erne er blevet viet til evangelierne/Jesus, og dem, der har været helliget Paulus.

De øvrige figurer og skrifter i NT er kun svagt til stede i 1980'ernes danske forskning. Herfra må dog undtages de kommentarer, der behand-

ler disse dele af NT, idet jeg dog atter minder om, at hovedparten af disse er bestillingsarbejder. Sørgeligst står det vel til med Johannesevangeliet, hvortil der på dansk (bortset fra Kjær Nielsen 1986b) ikke er offentliggjort større arbejder siden Grønbech (1941), Noack (1954, 1974) og Brøndsted (1966). Og af artikler foreligger der fra 1980'erne, så vidt jeg ved, kun Kjær Nielsen 1982; Pilgaard 1987; M. B. Pedersen 1989; Nepper Christensen 1990. Noget lignende gælder Apostlenes Gerninger, som i 1964 blev oversat af Munck og S. Pedersen. Siden ved jeg kun af P. E. Andersen 1977, som er en elementær undervisningsbog, samt artiklerne af Juhl Christiansen (1982, 1986) og Willert (1987). Bedre står det til med de mindre breve og Johannes' Åbenbaring, idet Simonsen, som nævnt, skrev en række arbejder til pastoralbrevene (1980, 1982, 1989a), mens Hallbäck 1982b og Noack 1986 foreligger til Petersbrevene, Byskov 1987 til Jakobsbrevet samt Hallbäck 1984 og A. Davidsen 1988 til Johannes' Åbenbaring.

Stærkere i dansk nytestamentlig forskning i 1980'erne står, som allerede nævnt, den ældste kristendoms historie (jf. Breengard, Willert, Damsholt og Dalsgaard Larsen). Det samme gælder de tværgående nytestamentlige områder (nytestamentlig indledning, teologi osv.), som især er repræsenteret af Nissen (1985, 1986). Hertil føjer sig endvidere Kjær Nielsen (1987) og de af S. Pedersen redigerede værker om dåben i NT (1982) og om »skriftsyn og metode« (1989c).

Vender vi os til NT's og den ældste kristendoms historiske kontekst, kan vi først udbygge den allerede fremsatte kommentar vedrørende det jødiske felt: Trods store »huller« må dette område alt i alt siges at være pænt repræsenteret, hvad enten man sammenligner med de øvrige områder af disciplinen NT, eller man ser på tidligere perioder i dansk nytestamentlig forskning.

Lad os først se på den palæstinensiske jødedom: Qumran-litteraturen, der (for de fleste skrifers vedkommende) blev oversat til dansk allerede i E. Nielsen og Otzen 1959, er rigt repræsenteret i Otzen 1984.²¹ Derudover offentliggjorde Mink i 1979 et bidrag om den dengang nyudgivne tempelrulle. Desuden er Qumran-litteraturen berørt af Bilde (1983a, 1984, 1988a) samt af Steensgaard (1982). På lignende vis er den øvrige palæstinensisk-jødiske - apokalyptiske, apokryfe og pseudepigrave - lit-

Dansk nytestamentlig forskning

teratur, der i nogen grad overlapper, dækket af nogenlunde de samme forfattere.²² Ligeledes må vel Josefus siges at være rimeligt dækket i Danmark (jf. Bilde 1981a, 1983a, 1988a). Til udforskningen af den rabbiniske jødedom er der kun fremkommet ganske få danske bidrag.²³ Endelig er der Palæstina-arkæologien, som heller ikke kan siges at stå stærkt i den danske forskning. Trods den nævnte danske indsats på området den palæstinensiske jødedom står der således endnu meget tilbage at gøre på dette felt, som gennem de sidste 20 år har oplevet en betydelig interesse i den internationale forskning.²⁴

De danske bidrag til arbejdet med den »hellenistiske« jødedom er imidlertid endnu svagere, selv om Josefus i nogen grad kan siges også at tilhøre dette område, og til trods for de interessante bidrag, der nu foreligger i Engberg-Pedersen og Lemche (red.) 1990. Årsagen til denne vurdering er først og fremmest den, at den danske Filonforskning er så godt som ikke eksisterende. Det bør dog nævnes, at Græsholt for tiden arbejder på et projekt om Filon.²⁵

Den græsk-romerske del af tidshistorien kan på samme måde anskues både positivt og negativt: Før 1980 har dette område især været behandlet af Grønbech (1939), Hyldahl (1966) og Giversen (1968), altså en ikke ubetydelig indsats. Hvad er der sket på dette felt i Danmark i 1980'erne? Det er en kendsgerning, at historiske spørgsmål er taget op til undersøgelse af Bilde (1983a, 1988a), Brengaard (1986/1990) og Willert (1989). Egentlige religionshistoriske spørgsmål drøftes af Giversen (1982, 1989), Harsberg (1983), Bilde (1989e, 1990b, 1990e), J. V. Hansen (1989) og Podemann Sørensen (1989b, 1989c). Det må endvidere betragtes som et væsentligt fremskridt, at Engberg-Pedersen i denne periode har inddraget den ældste kristendoms forhold til græsk og især da stoisk filosofi (jf. især 1986, 1990a, 1990b). Endelig er hele debatten om »Hellenismen« atter taget op (især i Engberg-Pedersen 1988, 1990a og i Bilde 1989c, 1989d, 1990a). Selv om dansk nytestamentlig forskning i forhold til den internationale forskning stadig ikke kan siges at stå stærkt på dette område, må det således konstateres, at det på ingen måde er »tabt«, men fremdeles bearbejdes, endog på nye felter.²⁶

Tilbage står områderne »metodologi« og hermeneutik. De mange vigtige bidrag hertil foreligger især i Hallbäck 1983, Cappelørn (red.)

1985; S. Pedersen (red.) 1989c samt i en lang række tidsskriftafhandlinger, af hvilke jeg især fremhæver debatten i *Fønix* i 1981-1982 om Jonas' Bog og temahæftet i *Religion* i 1989 om de eksegetiske »metoder«. Med i denne gruppe hører endelig omkring halvdelen af de monografier, jeg har medtaget i gruppen bidrag »udefra«. Hele dette område tages op særskilt nedenfor, men der røbes næppe nogen hemmelighed, når jeg vover at hævde, at dette felt har været et af de ivrigst dyrkede i 1980'erne.

Alt i alt vil jeg med henblik på den indholdsmæssige vægtfordeling i dansk nytestamentlig forskning i 1980'erne konkludere, dels at man kan iagttage en tydelig fortsættelse af velkendte tendenser fra de forudgående årtier, dels at der samtidig kan konstateres vigtige vægtforskydninger, og endelige at der faktisk er foretaget enkelte væsentlige nye landvindinger.

Sammenligner vi med de foregående årtiers forskning, kan vi først notere nogle solide elementer af kontinuitet kombineret med en karakteristisk vægtforskydning: For det første er den værdifulde nyere danske tradition for oversættelse af nytestamentlige og andre for disciplinen væsentlige tekster blevet fortsat og udbygget til et hidtil uset niveau. For det andet er den interesse for de synoptiske evangelier, som i 1960'erne markeredes med Diderichsens, Nepper-Christensens og Simonsens disputater, blevet fortsat og udbygget i meget høj grad. Og som et nyt element ser vi, at danske eksegeter ikke længere automatisk blegner ved udtrykket »den historiske Jesus«, men tværtimod - vel især hos Kjær Nielsen og Nissen - frejdigt arbejder også med dette vanskelige emne. Evangelierne og Jesus står i dag stærkt i dansk nytestamentlig forskning. For det tredje er det min vurdering, at dette årtis Paulus-forskning på samme måde kan sammenfattes i formlen »kontinuitet og nybrud«: På den ene side fortsættes den af Munck og Hyldahl grundlagte danske Paulus-forskning især af Hyldahl selv, Agersnap, A. Davidsen og S. Pedersen. Og på den anden side er der med Hyldahls arbejde med Paulus' kronologi og Engberg-Pedersens arbejde med Paulus i forhold til stoikerne tale om spændende nybrud, også målt med en international målestok.

Nye landvindinger mener jeg endelig også, at vi tør tale om på de to store områder, som vi traditionelt betegner dels som den nytestamentlige

Dansk nytestamentlig forskning

tidshistorie og dels som urkristendommens eller den ældste kristendoms historie. Også her er der inddraget områder og stof, som man tidligere slet ikke har arbejdet med i dansk nytestamentlig forskning.

4. Metodologiske nybrud

Begrebet »metode« anvendes ikke med nogen høj grad af præcision i den nytestamentlige forskning, idet det sammenblandes på den ene side med et begreb, som man kunne kalde (håndværksmæssig) »teknik« (især filologi, tekstkritik og kildekritik) og på den anden side med vage begreber som »tilgang«, »skole« (»strømning«, »retning«, »tendens«) og »ideologi«. ²⁷ Det er fortrinsvis i denne anden, mindre præcise betydning, vi i det følgende skal anvende ordet »metode«. Jeg inddeler stoffet i fire rubrikker: a) Socio-økonomisk tilgang og politisk/feministisk (emancipatorisk) tolkning, b) strukturalisme og semiotik, c) »litterære« tilgange i øvrigt samt d) »andet«, hvilket først og fremmest omfatter de filosofiske og psykologiske tilgange til NT samt den tilgang, der er inspireret af René Girard.

En renlivet socio-økonomisk og politisk-emancipatorisk (feministisk), for slet ikke at tale om en marxistisk tilgang har vi (bortset fra Nørgaard 1975) ikke rigtigt oplevet i Danmark, hverken i 1970'erne eller i 1980'erne, da denne retning spillede en betydelig rolle i udlandet. ²⁸ Alligevel kan man ikke hævde, at denne strømning slet ingen spor har efterladt sig i dansk nytestamentlig forskning. Allerede i 1970'erne kunne den mærkes i enkelte arbejder (Hyldahl 1974; Jacobi 1978; Bilde 1979), og i 1980 introducerede Gjesing Belo for danske teologer (jf. også Hallbäck 1982a). Dertil kommer, dels at Glebe-Møller (1982, 1984) reciperede denne strømning, og dels at den har haft en vis betydning for Nissens arbejder med den nytestamentlige etik (jf. 1985, 1986, 1989a). Det kan ligeledes hævdes, at Engberg-Pedersens arbejde med Paulus og stoikerne til dels er inspireret fra denne kant (jf. især 1988, s. 98-100). Dertil kommer, at der hviler et klart feministisk-emancipatorisk præg over nogle af Fatums og Plums arbejder (jf. Fatum 1989, 1990; Plum 1987, 1990a). Endelig er det vel en kendsgerning, at en god del af mine egne arbejder er præget af denne strømning (f.eks. 1983b, 1988a).

Strukturalismen og semiotikken fik dog nok - sammen med de øvrige

»litterære metoder«, som skal omtales nedenfor - en større betydning end den socio-økonomiske og den politisk-emancipatoriske tolkning af NT. I modsætning til denne blev strukturalismen og semiotikken herhjemme også eksplicit ført frem af afgjorte tilhængere af disse skoler, nemlig O. Davidsen og Hallbäck samt i mindre udtalt grad Pilgaard og Lundager Jensen, som i den gammeltestamentlige eksegese har introduceret strukturalismen især i Lévi-Strauss' udgave. De tydeligste spor har disse retninger afsat i en række arbejder af O. Davidsen (1986, 1990) og Hallbäck (især 1983). Jeg vover dog at hævde, at det efter min vurdering hidtil ikke er lykkedes disse talsmænd at overbevise den danske nytestamentlige offentlighed om, at der - ud over det indlysende, at vi ved mødet med disse »retninger« alle har fået skærpet sansen for faste mønstre og strukturer i teksterne (både på disses »overflade« og »dybere nede«) - er utvetydige fordele knyttet til strukturalismen og semiotikken. Det er derfor med betydelig forventning, at man ser frem til kommende licentiatafhandlinger og disputatser fra denne side, fordi man netop i disse genrer vil have muligheder for at fremlægge den omfattende argumentation, som åbenbart behøves for at overbevise om frugtbarheden af disse »metoder«.

Er det misvisende at tale om »metode« i forbindelse med socio-økonomiske/politiske tilgange og med strukturalisme og semiotik, er dette i endnu højere grad tilfældet, når vi vender os til de »litterære« tilgange i øvrigt. Hvad der skjuler sig bag denne etikette er selvfølgelig ingen »metode« i streng forstand. Der er snarere tale om en art »bølge« i slægt med de skiftende moder, i hvilken der indgår ideologi såvel som et vist skolepræg, visse metode-præferencer og visse præferencer for synsvinkel og materialevalg. Der er således tale om en art ideologisk kompleks, i hvilket et udefra kommende hovedsynspunkt, en grundlæggende idé om, hvad der er vigtigt i stoffet, og hvilke synsvinkler der er givtige at anlægge på dette, i en given periode glider i et med en fremherskende stemning herhjemme.

På baggrund af en sådan forståelse er det i alt fald muligt at begribe, at vi i 1980'erne samtidig kom til at opleve Bjergs tale om den »kristne grundfortælling« (1981), Sløks fænomenologiske synspunkter på det religiøse sprog (1981, 1983), den voldsomme debat i tidsskriftet *Fønix*

Dansk nytestamentlig forskning

om oversættelsen og tolkningen af Jonas' Bog (1981-1982), Kirsten Nielsens interesse for metaforer og litteratur i GT (1985), Stiller Kjærgaards filosofisk orienterede arbejde med metaforen og det religiøse sprog (1986) og Hauges tale om »dekonstruktion« og interesse for bibelsk litteratur (1986, 1988). Alle disse tendenser, som heller ikke er uden forbindelse med den i begyndelsen af 1980'erne huserende »post-modernisme«, samler jeg i rubrikken »litterære tilgange i øvrigt«. Det tror jeg mig berettiget til at gøre, fordi det i alle disse retninger kommer an på den sproglige form (æstetikken) dels i dennes uafhængighed af dens evt. referencer til »realiteten« og dels i dens egenskab af skabende proces eller potentiale.²⁹

Set med det historiske tilbageblik er det klart, at alle disse retninger forårsagede stort postyr i 1980'erne. Det er derimod sværere at skimte de mere varige spor, som de måtte have afsat i den nytestamentlige forskning i Danmark. I debatten om Jonas' Bog var reaktionen fra eksegetisk hold nærmest negativ (jf. Hyldahl 1982b; Müller 1983b). I de nytestamentlige disputater, licentiatafhandlinger og andre monografier ser jeg i forlængelse heraf meget få spor fra disse retninger. Det samme er tilfældet i tiårets mange kommentarer, dog med én undtagelse, nemlig Tjalve 1986. Det er derfor min vurdering, at denne vældige litterære »bølge«, som med voldsom kraft skulde frem i 1980'erne, hidtil har været uden varig indflydelse på dansk nytestamentlig forskning.

I denne sammenhæng er der grund til at bemærke, at det kan undre, at den frugtbare beskæftigelse med de antikke litterære genrer, som vi - i forlængelse af den form- og redaktionshistoriske forskning - gennem de sidste 20 år har oplevet især i amerikansk nytestamentlig forskning,³⁰ ikke er slået stærkere igennem i Danmark, end tilfældet er. Det er en skam, og det må håbes, at der på dette vigtige felt snart vil indtræde en forandring i dansk nytestamentlig eksegese.

Derefter vender jeg mig til den psykologiske tilgang til NT, som især Theissen har lanceret (1983). Den eneste danske forsker, som efter mit kendskab for alvor har taget denne tilgang op, er Engberg-Pedersen. Især i 1988 har han, i forbindelse med Rom. 2 og 7 samt 2. Kor. 3, overvejet både at anskue Paulus »social-psykologisk« som et ganske bestemt »resultat« af det »hellenistiske« samfunds indvirkning på det enkelte in-

divid og at tillægge Paulus selv en art psykologisk teori-dannelse (jf. 1988, s. 98-111).

Engberg-Pedersen er ligeledes den eneste i Danmark, som for alvor har interesseret sig for den »filosofiske« tilgang til Paulus. Heri ligger igen flere lag eller aspekter: Dels er der tale om at sammenligne Paulus med antikke filosoffer og filosofiske skoler;³¹ dels er der tale om at anskue Paulus som filosofisk tænker (jf. 1987, 1990a), og dels er der tale om en filosofisk eller religionsfilosofisk præget interesse for og tilgang til Paulus, som uvægerligt må udmunde i en form for afmytologisering (jf. herom nærmere i Bilde 1991).

Girard er i Danmark først og fremmest introduceret af Hans Jørgen Lundager.³² Jeg er imidlertid ikke bekendt med, at Girard hidtil skulle have nået at præge den danske nytestamentlige forskning, der er publiceret i dette årti. Der er dog grund til at formode, at Girard i løbet af de kommende år også i Danmark vil inspirere til nye former for teologisk eksegese i prægnant forstand og derved bidrage til at hidføre en højst tiltrængt fornyelse af denne henvisnende genre. For i denne bygger man herhjemme i hovedsagen fremdeles på forskellige synteser mellem Luthertradition, dialektisk teologi, eksistensteologi og, på det sidste, lidt »litterær« eksegese, mens den smule »politisk-teologisk« interpretation, vi har set i Danmark (især Glebe-Møller og Nissen), i disse år synes at forsvinde i takt med politikens almindelige fordrivelse fra åndslivet.

Næsten alle de metodologiske nybrud, som her er berørt, kan nemlig også anskues som nye forsøg på at tackle og overvinde den klassiske kløft mellem historisk-kritisk eksegese og systematisk teologi og filosofi (livsanskuelse, ideologi og etik). Imidlertid tyder udviklingen i 1970'erne og 1980'erne på, at sådanne forsøg, som »udefra« søges presset ned over den historisk eksegese, tenderer mod at mislykkes og ebbe ud. Man kan på denne baggrund spørge sig selv, om den adækvate konsekvens af 1980'ernes litterære »bølger«, postmodernisme, dekonstruktion m.m. ikke må blive den helt at kappe forbindelsen mellem den historiske eksegese og den af disse skiftende »bølger« prægede systematiske teologi og filosofi. Disse sidste ønsker jo alligevel ikke at have noget at bestille med, endsiges da lytte til, den historiske eksegese, mens denne på sin side alene er forpligtet på »historien« og derfor sagligt må siges at høre

Dansk nytestamentlig forskning

hjemme sammen med de semitiske og klassiske filologier og arkæologier samt med den antikke historie og religionshistorie.

5. Status og desiderata

Tekstudgaver, oversættelser og filologi: Desværre er det sjældent, at det (som i Giversens tilfælde) falder i en dansk nytestamentlers hånd at udgive (eller genudgive) en nyfunden antik tekst, der er relevant for NT og kristendommens tilblivelse. Det forholder sig helt anderledes med oversættelsen af antikke tekster, fordi man hertil kan forholde sig planlæggende. Denne opgave har altid været grundvæsentlig, og det er en lykke, at den i 1980'erne er blevet attackeret med en flid og en ildhu som næppe nogensinde tidligere. Her følger den nytestamentlige forskning i øvrigt smukt med den klassiske og semitiske filologi, som i 1980'erne ligeledes har fremlagt adskillige nyoversættelser af antikke tekster.³³

Man kan så spørge sig selv, om denne oversættelsesvirksomhed kan tænkes at fortsætte med den samme takt i 1990'erne. Det ser ikke ud til at blive tilfældet, selv om der er grund til at forvente en samlet oversættelse af Nag Hammadi-teksterne fra Giversens hånd. Og måske vil Giversen også overraske os med de nye store oversættelser af Filon og Josefus, som han længe har haft under forberedelse. Det kan heller ikke udelukkes, at der fremkommer nye oversættelser af særligt vigtige kirkefædre og evt. af andre tekster af betydning for NT og den ældste kristendoms historie. Det er dog alligevel en kendsgerning, at vi gennem de sidste 20-30 år har fået oversat de fleste vigtige relevante tekstsamlinger til dansk, nemlig GT og NT, De gammeltestamentlige Pseudepigrapher, Qumran-skrifterne og De apostolske Fædre samt vigtige kirkefædre som Tertullian og Augustin. Efter mit skøn er der derfor ikke i den nærmeste fremtid behov for en oversættelsesvirksomhed af samme intensitet som den, vi har været vidner til i de foregående årtier. Dog kan man meget vel argumentere for, at der fortsat eksisterer et behov for til dansk at få oversat Josefus, Filon, De gammeltestamentlige og nytestamentlige Apokryfer, de endnu ikke oversatte Qumran-skrifter, Mishnah og enkelte vigtige græsk-romerske forfattere som Apuleius, Cicero, Plinius, Plutark, Seneca og Strabon.

Kjær Nielsen har gennem snart mange år stilfærdigt etableret et filologisk forfatterskab til NT og koiné-græsk (jf. 1974, 1986a, 1986b, 1988, 1990, 1991). Han fortsætter hermed en dansk tradition, der blev etableret med Mosbechs sproglige fortolkninger til en række nytestamentlige skrifter (jf. 1946-49), og som blev fortsat med Muncks lille nytestamentlige grammatik (1958) og Giversens teksthistorie (1978). Så vidt jeg ved, beskæftiger ingen andre danske eksegeter sig med den samme ildhu med dette væsentlige emne. Og da udviklingen i Danmark - ligesom det er tilfældet i den øvrige verden - med rivende hast bevæger sig filologisk baglæns, er der et stejlt stigende behov for, at den nytestamentlige filologi holdes vedlige. Set på denne baggrund er Kjær Niensens filologiske arbejde yderst fortjenstfuldt.

Kommentarer og serier: Vi har i 1980'erne oplevet en veritabel eksplosion i produktionen af kommentarer til NT. Ikke blot skrives der nu og da »individuelle« kommentarer som A. Davidsen 1986, 1988; S. Pedersen 1987; Nepper-Christensen 1988; Pilgaard 1988. Men vi er nu vidner til hele to danske kommentar-serier, nemlig dels Det danske Bibelselskabs, som er meget langt fremme med sit program, og dels S. Pedersens, som blev søsat i 1989 (1989c). I en tidligere artikel (1990d) har jeg kommenteret en stor del af de kommentarer, som i de senere år er udkommet i Danmark, hvorfor jeg her kan begrænse mig til følgende principielle bemærkninger:

Det danske Bibelselskabs serie er af en ganske bestemt type, nemlig den opbyggelige, kirkelige og konfessionelle. Den er fremkaldt af et ganske bestemt religiøst behov, og den henvender sig til et ganske bestemt publikum i Den danske Folkekirke og andre kristne kirker i Danmark. Disse præmisser dikterer bestemte rammer og grænser for forfatterne af disse kommentarer. Selv om flere af kommentarerne i denne serie i flere henseender må betegnes som åbnende og givende, så er og bliver det en kendsgerning, at de givne præmisser gør det særdeles vanskeligt i disse kommentarer at omgås helt frit med teksten.

De »individuelle« kommentarer rejser problemer af en helt anden art. Eftersom disse selv ønsker at være »videnskabelige« og primært henvender sig til et akademisk publikum, er det for mig ikke muligt at komme

Dansk nytestamentlig forskning

fri af det nagende spørgsmål, om ikke netop denne type kommentarer i princippet er overflødig, eftersom den efter sit væsen er international og derfor - både sagligt og økonomisk - trives langt bedre på de store internationale sprog, som danske akademikere naturligvis ikke kan unddrage sig at lære og at læse.

Vil man alligevel insistere på, at der er lødige grunde til at skrive danske videnskabelige kommentarer til NT, er det uomgængeligt at nyoverveje indholdet af denne vanskelige genre. Dersom en sådan kommentar rummer et lidt tilfældigt udvalg af leksikalske oplysninger, en i omfang varierende parafrase af den givne tekst og dertil en vis portion »aktualiserende« og »vedkommende« »interpretation«, styret af kirkelig tradition, teologiske stereotyper og personlige fordomme, hvilket de danske kommentarer af denne type i 1980'erne ikke alle kan sige sig helt fri for, så lad os blive fri for denne vanskelige genre. For der eksisterer jo i forvejen et væld af udmærkede leksika til Bibel og NT, og ideologiserende forkyndelse af alle typer har vi i forvejen til overflod. Skal vi have »videnskabelige« kommentarer i fremtiden, så bør de efter min mening tilhøre en af følgende to typer: Enten skal de lægge hovedvægten på en »litterær« og/eller redaktionshistorisk analyse af den foreliggende tekst i stil med Tjalve 1986; Müller 1988. Eller også skal de lægge vægten på at indkredse, udpege og drøfte tekstens virkelige problemer. Denne kommentartype bør udgøre et problembevidst debatforum for alle de vanskeligheder, som en nytestamentlig tekst nu engang rummer, således som det i nogen grad er tilfældet i Hyldahl 1982a, 1987a; Pilgaard 1988.

Evangelierne og Jesus: Som påpeget ovenfor, er det her, tyngdepunktet i 1980'ernes danske nytestamentlige forskning befinder sig. Set i et længere historisk perspektiv er dette også, hvad en gennemsnitlig profet ville have kunnet forudse. Dels løste debatten i Bultmann-skolen i Tyskland i 1950'erne og 1960'erne op for den teologisk-ideologiske tabuisering af dette oplagte forskningsfelt. Dels måtte en formhistorisk evangelieforskning, der foretog et selvkritisk opgør og orienterede sig i traditions-historisk retning, således som det skete i Simonsens og hans »elevers« arbejder, nødvendigvis støde ind i problemet om traditionernes alder,

pålidelighed og udspring. Dels førte den »revolutionære bølge« og ny-marxismen i 1960'erne og 1970'erne til en genoptagelse af de klassiske spørgsmål om Jesu sociale og politiske placering i det 1. århundredes Palæstina og om de sociale og politiske aspekter samt den nutidige relevans af Jesu forkyndelse.

Efter min vurdering vil denne tendens med nødvendighed fortsætte i det næste årti, men formodentlig med nye akcenter og perspektiver. For det første kan det tænkes, at den fornyede intense internationale forskning gennem de sidste tre årtier i »det synoptiske problem«³⁴ en dag også bryder igennem i Danmark og måske her fører frem til nye muligheder i Jesus-forskningen. En revurdering af det synoptiske problem, kombineret med en evt. redatering af Lukasevangeliets og et fornyet studium af »Q-stoffet« i de synoptiske evangelier, kunne tænkes at føre til nye perspektiver både i evangelie- og Jesus-forskningen.

Et andet felt, hvor en fornyelse i den danske Jesus-forskning kunne tænkes, er den historiske og religionshistoriske, komparative udforskning af de messianske og profetiske figurer i den palæstinensiske jødedom. Internationalt er der her sket betydningsfulde fremskridt i 1970'erne og 1980'erne (jf. henvisningerne i noterne 12, 24, 28). Det er oplagt, at Jesus må studeres og vurderes i sammenhæng med disse skikkelser, således som Noack (1975) og Jacobi (1978) i princippet har gjort det. I praksis betyder det, at Jesus-forskningen i Danmark må træde ud af sit nytestamentlige elfenbenstårn og dristigt bør sammenholde og sammenligne Jesus, ikke blot med Johannes Døberen,³⁵ men også med Retfærdighedens lærer, Judas Galilæer, Bar Kochba og andre sammenlignelige jødiske figurer.³⁶

Et tredje *desideratum* for den danske Jesus-forskning ser jeg i en fornyelse af den historiske og religionshistoriske komparative »stifter«-forskning.³⁷ Jesus bør nemlig også studeres og vurderes i sammenligning med de skikkelser af lignende karakter, som optræder i den græsk-romerske (»hellenistiske«) samtid: lederne af de filosofiske skoler, især Sokrates og Epikur, og endvidere religiøse »stiftere« som Apollonius fra Tyana.³⁸

Dansk nytestamentlig forskning

Paulus: Som noteret ovenfor, stod Paulus-forskningen ikke alt for stærkt i 1980'ernes danske nytestamentlige produktion. Denne tilstand hænger efter min mening sammen med situationen i den tyske Paulus-forskning, som fra Tübingen- og Bultmann-skolernes tid har været gennem-ideologiseret. Først fikserede man sig på den første skoles model af den ældste kristendom som »produceret« af antitesen mellem en jøde- og en hedningekristen hovedretning. I forlængelse af denne idé bandt man sig fra og med Bousset (1913) til ideen om en grundlæggende modsætning mellem den palæstinensiske jøde-kristendom og den »hellenistiske« hedningekristendom, idet Paulus så skiftevis blev placeret i en af disse to lejre.³⁹ Siden lagde den Bultmann'ske teologiske dogmatik sig tungt ned over tolkningen af Paulus. En variant af denne er Schmithals-skolens grundtanke om, at Paulus overalt står i en uforsonlig konfrontation med en førkristen, måske jødisk præget, og i alle tilfælde oplagt ukristelig gnosticisme.⁴⁰

Munck engagerede sig som bekendt i et opgør med nogle af disse stereotyper, og Hyldahl er i sit arbejde med Paulus fortsat i en lignende retning. Men dermed er den danske Paulus-forsknings præmisser efter min mening i for høj en grad blevet dikteret af disse ufrugtbare tyske teologiske positioner.⁴¹

For virkelig at komme videre i Paulus-forskningen må man gøre sig fri af de specielle tyske teologiske »skole«-problemstillinger for så at sige at begynde forfra, således som det er sket især i USA,⁴² men også i England⁴³ og Frankrig, her især med Pétrement (1984). I den amerikanske Paulus-forskning har man netop taget de initiativer, som jeg ovenfor efterlyste til Jesus-forskningen: Man har kastet sig over den græsk-romerske litteratur, retorik, social- og religionshistorie, mens man i England og Frankrig i højere grad har anlagt en religionshistorisk betragtning på Paulus.

Dele af denne nye og frugtbare tendens i Paulus-forskningen indføres i disse år i Danmark af især Engberg-Pedersen, som først og fremmest har arbejdet med Paulus i forhold til stoikerne. Dette nybrud må hilses med stor tilfredshed.

Tidshistorie og kristendommens ældste historie: Ovenfor søgte jeg at vise, at den historiske dimension i arbejdet med NT og den ældste kristendom efter min vurdering står stærkt i det forløbne årtis danske nytestamentlige forskning. Især er der grund til at fremhæve det forsøg på en analyse og fortolkning af den ældste kristendoms historie, der blev fremlagt af Breengaard i 1986 (2. udg. 1990). Bogen blev ikke vel modtaget af de københavnske nytestamentlere, og dens dristige hypoteser er da også på flere punkter angribelige (jf. Bilde 1987). Imidlertid må dette forhold ikke skygge for den kendsgerning, at der her foreligger et både talentfuldt og fortjenstfuldt stykke historisk arbejde. Sagen er jo, at kildernes antal og art på den ene side gør det overordentlig svært og risikabelt overhovedet at opstille hypoteser om kristendommens udvikling i de første to til tre generationer, som udgør en grå zone, der lader sig sammenligne med den antikke jødedom mellem Josefus og Mishnah. På den anden side slipper vi ikke uden om at anstille hypotetiske ræsonnementer over dette afgørende tidsrum i kristendommens historie; og her repræsenterer Breengaards arbejde i det mindste et energisk forsøg. Bogen bør derfor også i dens anden udgave hilses velkommen som et prisværdigt stykke historisk pionérbog. Og den adækvate reaktion på de svage punkter i de fremlagte tolkninger må efter mit skøn være den at fremlægge andre og mere overbevisende rekonstruktioner. Der er både i Danmark og internationalt et voldsomt behov for syntese-dannelser og helhedsfremstillinger af urkristendommens tilblivelse og ældste historie. Sådanne er da heldigvis også undervejs, således at der i de kommende år er grund til at forvente nye og forhåbentlig spændende hypotetiske tolkninger af kristendommens ældste historie.

Vender vi os til den egentlige tidshistorie, skal jeg - trods de mange gode offentliggørelser i 1980'erne - i denne sammenhæng hæfte mig ved manglerne og ønskerne for den fremtidige forskning: Hvad vi her mangler i Danmark, er først og fremmest en art brobygning mellem de undersøgelser, der er fremlagt om den palæstinensiske jødedom, og det arbejde, der samtidig er udført i evangelie- og Jesus-forskningen. Sådanne, ganske vellykkede, forsøg blev - om end på grundlag af begrænsede materialer - faktisk gjort af Noack i 1975 og af Jacobi i 1978. I dag er der behov for, at feltet og perspektivet breddes ud til store komparative

Dansk nytestamentlig forskning

undersøgelser og hypotese-dannelser, der kreativt sammenfatter, hvad vi i dag ved både om den antikke jødedom og om Jesusbevægelsen.

Når det gælder den »hellenistiske« jødedom, især Filon, og den græsk-romerske verdens kultur- og religionshistorie, er der i Danmark stadig talløse specifikke »huller« at fylde. Bortset fra Engberg-Pedersens arbejde med Paulus i forhold til stoikerne står vi i Danmark så at sige på bar bund på dette vældige område. Så her er der først og fremmest brug for konkret indsats på velafgrænsede enkeltområder som Filon, »terapeuterne«, de populær-filosofiske »skoler«, vandreprædikanterne, pythagoræerne, orfikerne, Isis-religionen, Atargatis- og Kybele-kulten, Mithras-mysterierne, folkereligionen og herunder ikke mindst magi og astrologi.⁴⁴ Dog er det også her mit ønske, at man efterhånden kunne bevæge sig frem til større komparative undersøgelser.

Metodologi: Ovenfor gjorde jeg det klart, at min respekt for den uhyre mængde af metodologiske nybrud i 1980'erne er beskeden. Især må jeg tilstå, at jeg er utilbøjelig til at dele den i 1980'erne så udbredte tro på metaforens og billedsprogets »magiske« virkninger for eksegese, teologi og religionsvidenskab.

Alligevel har næsten alle disse strømninger bidraget til at åbne eller skærpe vor sans for hidtil oversete aspekter af materialet eller for vore egne fordomme: De økonomiske, sociale og politiske faktorer *er* væsentlige både i dag og i antikken; magtproblemet - hvad enten vi tænker på magten i det større samfund eller på magten i en virksomhed, i familien og i ægteskabet - *er* væsentligt; forholdet mellem økonomi, politik, sociale relationer, kultur og religion *er* - både begrebsmæssigt og sagligt - alt andet end afklaret. Sociologiske (og andre systematiske) synsvinkler og spørgsmål er derfor uundgåelige også i vor disciplin, ganske som opmærksomhed over for psykologiske faktorer bør være det. På lignende måde har vi lært at være mere opmærksomme på litterære genrer, mønstre og strukturer i de tekster, vi arbejder med. Endelig kunne jeg pege på den antropologiske tilgang (jf. Malina 1981, 1986), som ovenfor slet ikke har været nævnt.

Alle disse mere eller mindre nye synsvinkler, aspekter, spørgsmål og akcenter er vigtige, ligesom de »gamle« metodologiske indsigter frem-

deles bibeholder deres værdi. Dog tror jeg, at det allervigtigste i dag er at blive opmærksom på den sans for helheden, som f.eks. bar Grønbechs arbejde med den ældste kristendom. Teoretisk er denne indsigt banal, idet den principielt er indeholdt i begrebet »kontekst«, nemlig som dette begrebs videste syntetiske aspekt, ligesom den er impliceret i idéen om den »hermeneutiske cirkel«. Men i praksis mangler vi i dag i høj grad sans for helhed, sammenhænge og lange linjer, ganske enkelt fordi vi alle har så travlt med de lige så uundværlige detailstudier.

Efter min mening trænger vi i dag og i det kommende tiår ikke primært til mere »teknik«, selv om de grundlæggende »tekniske« færdigheder aldrig kan blive for gode (sprog, filologi, tekstkritik, kildekritik, form- og stilanalyse osv.). Vi trænger heller ikke til nye »metoder« i dette ords præcise betydning af fordomsfri, hensigtsmæssig (relevant, adækvat), konsekvent (logisk, stringent), udtømmende, systematisk og økonomisk fremgangsmåde i et konkret stykke arbejde. For disse principper kender vi, og dem er vi altid forpligtet på. Og da slet ikke til mere »metode« i betydningen universalnøgle, ideologi og andre illegitime interesser i »aktualisering« og »vedkommende« fortolkning af teksterne.

Nej, i dag og i 1990'erne trænger vi især til at få ryddet op og ud i vore fordomme, til at kunne lukke vore øjne op og til at kunne se, hvad der faktisk står i vore kilder. Men først og sidst trænger vi dog til interdisciplinære komparative og syntetiske undersøgelser, hypotesedannelser og rekonstruktioner. På grundlag af det samlede materiale trænger vi til sammen med kolleger fra andre discipliner at tænke fornuftigt, fantasifuldt og kreativt over, hvad der faktisk skete med Jesusbevægelsens forudsætninger og fremkomst i Palæstina og med kristendommens grundlæggelse i den græsk-romerske verden i det sidste århundrede før og det første århundrede efter vor tidsregnings begyndelse. Med andre ord: Hvad vi efter min mening i dag først og fremmest har brug for, er interdisciplinære komparative kultur- og religionshistoriske hypotese- og syntesedannelser vedrørende kristendommens tilblivelse, dvs. dens sammenhænge i store linjer med den palæstinensiske og ikke-palæstinensiske jødedom og med de »hellenistiske« og andre kulturer og religioner i den græsk-romerske Middelhavsverden.

Dansk nytestamentlig forskning

6. Epilog

Sådanne undersøgelser kan ifølge deres natur heller ikke undgå at berøre og behandle spørgsmål af aktuel interesse. Sammenhænge mellem kulturer, værdier, etik og religion er væsentlige også for os, som i dag står i en brydnings- og opbrudstid, der på så mange måder minder om den, der eksisterede i århundrederne omkring Jesu fødsel. Fremstillinger af den ovenfor nævnte art vil derfor interessere mange mennesker, både fordi de behandler væsentlige emner i vore egne kulturers grundlag, og fordi de historisk behandler sammenhænge, der er lige så vigtige i dag, som de var i »hellenistisk« og romersk tid. Velbegrundede og velformulerede fremstillinger af denne art vil derfor efter min mening være sikre på en større offentlighedens interesser.

Noter

1. Jeg nævner med taknemmelighed, at en række af mine kolleger ved de nytestamentlige institutter i København og Århus under forarbejdet til denne artikel beredvilligt har forsynet mig med bibliografiske oplysninger.
2. Lignende oversigter over Paulus-forskningen findes hos Hübner 1987 og Merk 1988. Svarende hertil kan man i dag finde forskningshistoriske oversigter i tilknytning til næsten hvert eneste nytestamentligt emne, næsten uanset hvor ubetydeligt dette måtte være, jf. især de løbende forskningshistoriske oversigter til specialområder i *Theologische Rundschau* og oversigterne over udforskningen af bredere emneområder i *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*.
3. Jf. til evangelieforskningen ligeledes Bilde 1978; Pilgaard 1978, 1989a; Müller 1981; Kjær Nielsen 1989a, 1989b; Simonsen 1989b. Der foreligger endvidere forskningshistoriske oversigter ved danske nytestamentlere til en række centrale emner, jf. især til Jesus-forskningen: Torm 1918; Müller 1975, 1977a, 1978; Bilde 1978; til lignelsesforskningen Wiberg 1954; S. Pedersen 1965, 1984, 1988, 1989d, 1989e; Hallbäck 1986; Stiller Kjærgaard 1986, 133-197; til »menneskesøn«-spørgsmålet Müller 1972, 1977b, 1983a, 1984 (i en række ekskursioner), 1986, og til underhistorierne i Markus-evangeliet Pilgaard 1983, 9-23.
4. Se desuden mine egne oversigter over Grønbech-litteraturen (1988b), over nyere danske kommentarer til NT (1990d) og over Engberg-Pedersens bidrag til Paulus-forskningen (1991).
5. Se hertil især Gjesing 1980; Hallbäck 1980, 1982a, 1982c, 1983, 1985; E.A. Nielsen 1981, 1982; O. Davidsen 1986, 1990; Hauge 1988; Nissen 1989a, 1989b; Pilgaard 1989a.

6. Jf. M. Hansen 1942; Munck 1943; Olesen Larsen 1944, samt senere f.eks. Thestrup Pedersen 1981, 187-188. Over for denne negative teologiske Grønbech-reception står f.eks. Bilde 1988b. Endelig henviser jeg til den aktuelle debat mellem Engberg-Pedersen (1990a) og Bilde (1991).
7. De koptiske tekster blev udgivet af en international komité under ledelse af J.M. Robinson (ed.): *The Fascimile Edition of the Nag Hammadi Codices*, I-XII; Leiden 1972-1984, mens den engelske oversættelse, udarbejdet af den samme komité, foreligger i J.M. Robinson (ed.) *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden 1977 (2nd ed. 1988). Giversen deltog i begge projekter og har i øvrigt gennem lang tid forberedt en dansk oversættelse af de samme tekster.
8. Andre vigtige værker af Diderichsen er 1941, 1962b, 1970, de sidste to af (i bedste forstand) populariserende og formidlende karakter.
9. Her udkom bl.a. Müller 1972; Hyldahl 1974; Noack 1975; Agersnap 1979. Fra 1988 udsender det samme institut serien *Forum for bibelsk eksegesi*, i hvilken der hidtil er udkommet to tematiske antologier (1988, 1990).
10. Jf. også Thestrup Pedersens Bibelhåndbog fra 1976 og hans kommentar til Markus-evangeliet fra 1985.
11. En hermed beslægtet tendens finder vi lidt tidligere hos Diderichsen (1962b, 1970) og lidt senere hos A. Davidsen (1986, 1988).
12. Jf. Eisler 1929-1930; Farmer 1956; Hengel 1961; Brandon 1967; Cullmann 1970; Kreissig 1970; Rhoads 1976; Theissen 1977. Se hertil også Salomonsen 1964.
13. Personligt anser jeg Jacobi 1978 (s. 15-89) for sammen med Noack 1975 at være noget af det mest frugtbare, der er publiceret i nyere dansk nytestamentlig forskning.
14. Giversen 1986-1988.
15. Giversen 1983; Dalsgaard Larsen 1984; Cappelørn *et al.* 1985; Giversen 1985; Dalsgaard Larsen 1986; Giversen 1987; Damsholt 1988; Dalsgaard Larsen 1989; Giversen 1990; Willert 1990.
16. Nemlig Hyldahl 1982a; Ruager 1982; Fleinert-Jensen 1983; Thestrup Pedersen 1985; A. Davidsen 1986; Noack 1986; Tjalve 1986; Byskov 1987; Hyldahl 1987a; S. Pedersen 1987; A. Davidsen 1988; Müller 1988; Nepper-Christensen 1988; Pilgaard 1988; Meile 1989; Simonsen 1989a; Nissen 1990a.
17. Hertil regner jeg fire disputatser (Kjær-Hansen 1982; Bilde 1983a; Müller 1984; Kjær Nielsen 1987), to licentiatafhandlinger (Pilgaard 1983; Willert 1989), 11 »andre« nytestamentlige monografier (S. Pedersen 1980a; Thestrup Pedersen 1981; Hallbäck 1983; Refshauge 1984; Nissen 1985; Breenggaard 1986/1990; Hyldahl 1986; Nissen 1986; Bilde 1988a; Thestrup Pedersen 1989; Nissen 1990b), seks antologier (S. Pedersen (red.) 1980b; S. Pedersen (red.) 1982; Nissen og Simonsen (red.) 1986; Plum og Hallbäck (red.) 1988; S. Pedersen (red.) 1989a; Engberg-Pedersen og Lemche (red.) 1990) samt 23 monografier »udefra«, som jeg skønner har betydning for NT og kristendommens grundlæggelse (Bjerg 1981; Lindhardt 1981; Sløk 1981; Glebe-Møller 1982; Dalsgaard Larsen 1982; K. Hansen 1983; Haystrup 1983; Sløk 1983;

Dansk nytestamentlig forskning

- Glebe-Møller 1984; Harsberg 1983; Dalsgaard Larsen 1984; Otzen 1984; Cappelørn (red.) 1985; K. Nielsen 1985; Hauge 1986; Stiller Kjærgaard 1986; Dalsgaard Larsen 1986; Damsholt 1988; Haystrup 1988; E. Andersen 1989; Dalsgaard Larsen 1989; Podemann Sørensen (red.) 1989a; Lundager Jensen 1991).
18. Hertil lægger sig de dele af Müllers disputats, der behandler Daniels Bog, 1. Enoks Bog og 4. Ezras Bog (1984, s. 10-88).
  19. Med disse fortsættes den patristiske tradition i dansk nytestamentlig forskning, som tidligere var blevet etableret af Munck (1933), Hyldahl (1966), Lehmann (1975).
  20. Jf. 1986, 1987, 1988, 1989, 1990a, 1990b. Hertil kommer Agersnap 1980, 1982; Hallbäck 1990b; Müller 1989; Kjær Nielsen 1980, 1986a; Pilgaard 1982; Bilde 1990b.
  21. Dermed fortsætter Otzen en gammel dansk tradition, jf. Mosbech 1916; Hvidberg 1928; Holm-Nielsen 1960.
  22. En del er dækket i Steensgaard 1982; Bilde 1983a, 1984, 1990c; Otzen 1984, 1990; Engberg-Pedersen og Lemche (red.) 1990. Jeg henviser i den sidstnævnte antologi især til bidragene af Engberg-Pedersen, Græsholt, Hallbäck, Høgenhaven, Lundager Jensen og Plum.
  23. Jf. Steensgaard 1976; Weinholt 1989.
  24. Jf. f.eks. Hengel 1969; Vermes and Millar (eds.) 1973-1987; Safrai *et al.* (eds.) 1974 ff.; Sanders 1977, 1985; Stone 1980; Horsley and Hanson 1985; Horsley 1987; Flusser 1988; Goodman 1988; Horsly 1989 (jf. også henvisningerne i note 12).
  25. På dette felt står Norge langt stærkere takket være Borgens mangeårige arbejde med Filon, jf. 1984, 1987. Siden Giversen 1970 ved jeg herom kun af Bilde 1983a (s. 119-120, 169-169); Villadsen 1986.
  26. Til den anførte litteratur kommer en hel del, både historisk og religionshistorisk, materiale, der er indeholdt i noterne til 1980'ernes talrige oversættelser af antikke tekster.
  27. Herom nærmere i Bilde 1989a, 1989b.
  28. Jf. især Kreissig 1970; Belo 1974, men også Gager 1975; Malherbe 1977; Theissen 1977, 1979; Meeks 1979, 1983; Kee 1980, 1989; Watson 1986; Ebertz 1987; Horsley 1987, 1989; Goodman 1988.
  29. Jf. allerede Kemp 1974 og til hele denne retning Bilde 1982, 1986, 1989a, 1989b.
  30. Jf. især Kennedy 1984; Aune 1987, 1988.
  31. Jf. Engberg-Pedersen 1986, 1990a, 1990b samt i udlandet især Malherbe 1986a, 1986b; Meeks 1986; Downing 1988.
  32. Jf. Girard 1990; Lundager Jensen 1991. Se dog også Frandsen 1985; K. Nielsen 1989.
  33. Ud over Dalsgaard Larsens og Damsholts nye oversættelser af Augustin og Willerts af Tertullian henvises til f.eks. Thure Hastrups og Leo Hjortsøvs oversættelse af Herodot (1979), Harsbergs oversættelse af Aleksander-romanen (1987) og Dues nye oversættelse af Ovids metamorfoser (1989). Dertil følger sig Hvidberg Hansens nye oversættelse af Ras Shamra-teksterne (1990).

34. Jf. f.eks. Orchard and Riley 1987 samt henvisningerne i Simonsen 1971; Bilde 1978; Kjær Nielsen 1987, s. 75-81; 1989a. I dansk nytestamentlig forskning akcepteres Markus- og to-kilde-hypoteserne stadig, stort set uden undtagelse, og man er generelt uanfægtet af den igangværende internationale nybesindelse på det synoptiske problem.
35. Dette forhold er i dansk forskning ikke behandlet udførligt siden Gudmand-Højers lille pædagogiske fremstilling i 1971.
36. Jf. Brandon 1967; Theissen 1977; Smith 1978; Bilde 1979, 1983b; Horsley and Hanson 1985, 1987, 1989; Sanders 1985; Ebertz 1987; Flusser 1988; Goodman 1988.
37. Jf. f.eks. Festinger *et al.* 1956; Bugge 1980; Droogers 1980.
38. Jf. f.eks. Theissen 1977; Bilde 1981b; Downing 1988.
39. Se hertil Schweitzer 1930; Grønbech 1940; Schoeps 1959/1972; Hengel 1975; Sanders 1977; Bilde 1990b, 1991; Engberg-Pedersen 1990a; Segal 1990; Maccoby 1991.
40. Jf. især Schmithals 1956. En modsat position indtages af Grønbech 1940; Pétremont 1984; Maccoby 1991.
41. Theissen (1979, 1983) repræsenterer dog en vigtig undtagelse fra den generelt trøstesløse tyske Paulus-forskning.
42. Jf. især Sanders 1977; Meeks 1983, 1986; Malherbe 1986a, 1986b; Segal 1990 samt henvisningerne i note 30 og 31.
43. Jf. f.eks. Watson 1986; Sealey 1990; Maccoby 1991.
44. Jf. f.eks. Betz 1961, 1975, 1978, 1986; Hull 1974; Smith 1978; Kee 1983, 1988; Luck 1985; Burkert 1987; Martin 1987; Bilde 1989e, 1990b, 1990e.

Bibliografi

- Agersnap, S. 1979: *Paulusstudier: 1. Kor 15 og Rom 2*, København.
- Agersnap, S. 1980: »Rom 6,12 og det paulinske imperativ«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 43, 36-47.
- Agersnap, S. 1982: »Paulinsk dåbsteologi ud fra 1. Korinterbrev«, i: Pedersen, S. (red.) 1982, 99-117.
- Andersen, E. 1989: *Legender i evangelierne. Seks bidrag fra en retshistoriker til den kildekritiske evangelieforskning*, København.
- Andersen, P. E. 1977: *Til jordens ende. Fortolkning af udvalgte tekster fra Apostlenes Geringer*, København.
- Aune, D. E. 1987: *The New Testament and its Literary Environment*, Philadelphia.
- Aune, D. E. (ed.) 1988: *Greco-Roman Literature and the New Testament*, Atlanta Georgia.
- Belo, F. 1974: *Lecture matérialiste de l'Évangile de Marc*, Paris.
- Betz, H. D. 1961: *Lukian von Samosata und das Neue Testament. Religionsgeschichtliche und paränetische Parallelen*, Berlin.

Dansk nytestamentlig forskning

- Betz, H. D. (ed.) 1975: *Phutarch's Theological Writings and Early Christianity*, Leiden.
- Betz, H. D. (ed.) 1978: *Phutarch's Ethical Writings and Early Christian Literature*, Leiden.
- Betz, H. D. (ed.) 1986: *The Greek Magical Papyri*, Chacago.
- Bilde, P. 1978: »Den nyere evangelieforsknings metoder og spørgsmålet om den historiske Jesus«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 41, 217-243.
- Bilde, P. 1979: »Religion og politik i Jesusbevægelsen«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 42, 1-19.
- Bilde, P. 1981a: »Josefus' beretning om Jesus«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 44, 99-135.
- Bilde, P. 1981b: »Om en religionsvidenskabelig udforskning af kristendommens grundlæggelse«, i: Lundager Jensen, H. J. og Nørr, E. (red.), *Religion på Universitetet*, Århus, 132-138.
- Bilde, P. 1982: »Historien og fortællingen«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 1, 39-61.
- Bilde, P. 1983a: *Josefus som historieskriver. En undersøgelse af Josefus' fremstilling af Gaius Caligulas konflikt med jøderne i Palæstina (Bell. 2,184-203 og Ant. 18,261-309) med særligt henblik på forfatterens tendens og historiske pålidelighed*, København.
- Bilde, P. 1983b: »Religion og politik i antik jødedom og tidlig kristendom«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 3, 23-49.
- Bilde, P. 1984: »Templets betydning i jødedommen på Jesu tid«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 4, 41-68.
- Bilde, P. 1986: »Billedsproget - en ny udvej for teologien. Et kritisk opgør med bestemmelsen af billedsprogets kategori og funktion i Kirsten Niensens disputats«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 9, 77-84.
- Bilde, P. 1987: Anmeldelse af C. Breengaard »Er du Kristen?«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 9, 93-103.
- Bilde, P. 1988a: *Flavius Josephus between Jerusalem and Rome. His Life, his Works, and their Importance*, Sheffield.
- Bilde, P. 1988b: »Hvad kan vi lære af Grønbech? Nogle grundlæggende religionsvidenskabelige metodeovervejelser i anledning af J. Prytz-Johansens nye bog«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 13, 3-29.
- Bilde, P. 1989a: »»Mig og min forskning«. Det personlige engagement i forskningen og faren for subjektiv vilkårlighed. Et indlæg i debatten om engagement og videnskab med særligt henblik på vurderingen af billedsprogets funktion«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 14, 87-102.
- Bilde, P. 1989b: »Den historisk-kritiske metode«, *Religion*, 1-6.
- Bilde, P. 1989c: »Grønbechs tolkning af hellenismen«, *Hellenismestudier* 1, 23-36.
- Bilde, P. 1989d: »Begrebet 'hellenisme'«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 52, 204-215.
- Bilde, P. 1989e: »The Meaning of Roman Mithraism«, i: Podemann Sørensen, J. (ed.) 1989a, 31-47.
- Bilde, P. 1990a: »Hellenismen i nyere forskning«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 16, 3-39.

- Bilde, P. 1990b: »Paulus som mystiker«, i: Bilde, P. og Geertz, A. W. (red.), *Mystik - den indre vej? En religionshistorisk udfordring*, Århus, 47-70.
- Bilde, P. 1990c: »Tradition og nybrud i det jødiske Palæstina i hellenistisk tid«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 11-64.
- Bilde, P. 1990d: »Nyere danske kommentarer til Det ny Testamente«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 17, 87-108.
- Bilde, P. 1990e: »Atargatis/Dea Syria: Hellenization of her Cult in the Hellenistic-Roman period«, i: Bilde, P. et al. (eds.) 1990, 151-187.
- Bilde, P., Hannestad, L., Engberg-Pedersen, T. and Zahle, J. (eds.) 1990: *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom*, Århus.
- Bilde, P. 1991: »Fil. 3,20-21: Eskatologi, soteriologi og kosmologi hos Paulus. Et bidrag til debatten om Grønbechs Paulus-bog«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 54, (under udgivelse).
- Bjerg, S. 1981: *Den kristne grundfortælling. Studier over fortælling og teologi*, Århus.
- Borgen, P. 1984: »Philo of Alexandria: A Critical and Synthetical Survey of Research since World War II«, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II, 21, 1, 98-154.
- Borgen, P. 1987: *Philo, John and Paul. New Perspectives on Judaism and Early Christianity*, Atlanta Georgia.
- Bousset, W. 1913: *Kyrios Christos*, Göttingen (5. udg. 1967).
- Brandon, S. G. F. 1967: *Jesus and the Zealots*, Manchester.
- Breengaard, C. 1986: *Er du kristen? Romermagt og kristne fra Paulus til Ignatios fra Antiokia. Et kristendomshistorisk essay*, København.
- Breengaard, C. 1990: *Kristenforfølgelser og kristendom - fra Nero til Ignatios af Antiokia*, København (2. udg. af 1986).
- Brøndsted, G. 1966: *Historie og Evangelium. Afhandlinger, Foredrag og Udkast*, København.
- Bugge, Th. 1980: »Sabbatianismen - evangeliet om det messianske paradoks«, *Religion*, 33-55.
- Burkert, W. 1987: *Ancient Mystery Cults*, Cambridge Mass.-London. (Tysk udg. München 1990)
- Byskov, M. 1987: *Jakobsbrevet fortolket*, København.
- Cappelørn, N. J. (red.) 1985: *Bibelsyn*, København.
- Cappelørn, N. J., Hyldahl, N. og Wiberg, B. (red.) 1985: *De apostolske Fædre i dansk oversættelse med indledning og noter*, København.
- Cullmann, O. 1970: *Jesus und die Revolutionären seiner Zeit*, Tübingen.
- Dalsgaard Larsen, B. 1982: *Menneske og samfund. Studier i det antropologiske grundlag for samfundstænkningen hos Augustin*, Aarhus.
- Dalsgaard Larsen, B. (overs.) 1984: *Om Guds Stad 1.-5. bog*, København.
- Dalsgaard Larsen, B. (overs.) 1986: *Om Guds Stad 6.-10. bog*, København.
- Dalsgaard Larsen, B. (overs.) 1989: *Om Guds stad 11.-14. bog*, Aarhus.

Dansk nytestamentlig forskning

- Damsholt, T. (overs.) 1988: *Augustins bekendelser*, København.
- Davidson, A. 1986: *Paulus. Indledning og kommentarer til Paulus' breve og breve skrevet i Paulus' navn*, København.
- Davidson, A. 1988: *Johannes' Åbenbaring. Kommentar med tillæg*, København.
- Davidson, O. 1986: »Narrativitet og eksistens. Et religionssemiotisk bidrag til bestemmelsen af den narrative Jesus i Markusevangeliet«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 49, 241-267.
- Davidson, O. 1990: »Evangeliefortællingens udsigelse«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 17, 39-59.
- Diderichsen, B. K. 1941: *Paulus Romanus*, København.
- Diderichsen, B. K. 1962a: *Den markianske skilsmisseperikope*, København.
- Diderichsen, B. K. 1962b: *Den historiske Jesus*, København. (2. udg. 1965).
- Diderichsen, B. K. 1970: *Markusevangeliet. De ældste kendte fortællinger om Jesus fra Nazareth*, København.
- Downing, F. G. 1988: *Christ and the Cynics: Jesus and other Radical Preachers in First-Century Tradition*, Sheffield.
- Drögers, A. 1980: »Symbols of Marginality in the Biographies of Religious and Secular Innovators. A Comparative Study of the Lives of Jesus, Waldes, Booth, Kimbangu, Buddha, Mohammed and Marx«, *Numen* 27, 105-121.
- Due, O. S. (overs.) 1989: *Ovids forvandlinger*, Viby J.
- Ebertz, M. N. 1987: *Das Charisma des Gekreuzigten. Zur Soziologie der Jesus-bewegung*, Tübingen.
- Eisler, R. 1929-1930: *Iesus basileus ou basileusas I-II*, Heidelberg.
- Engberg-Pedersen, T. 1986: »Paulus og græsk moralfilosofi«, *Fønix* 10, 13-32.
- Engberg-Pedersen, T. 1987: »The Gospel and Social Practice According to 1 Corinthians«, *New Testament Studies* 33, 557-584.
- Engberg-Pedersen, T. 1988: »Skriften på hjertets tavle. En metaforers udvikling fra Det gamle Testamente til Paulus«, i: Plum, K. Friis og Hallbäck, G. (red.) 1988, 85-116.
- Engberg-Pedersen, T. 1989: »Ephesians 5,12-13: *elengehein* and Conversion in the New Testament«, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 80, 89-110.
- Engberg-Pedersen, T. 1990a: »Paulus livsfornægteren? For og imod Vilhelm Grønbechs Paulustolkning«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 53, 1-18.
- Engberg-Pedersen, T. 1990b: »Paulus og stoikerne - eller paulinsk teologi som hellenistisk socialutopi«, *Patristica Nordica* 3, 21-40.
- Engberg-Pedersen, T. 1990c: »Erfaring og åbenbaring i Siraks Bog«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 93-122.
- Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990: *Tradition og nybrud. Jødedommen i hellenistisk tid*, (Forum for bibelsk eksegese 2), København.
- Farmer, W. R. 1956: *Maccabees, Zealots, and Josephus. An Inquiry into Jewish Nationalism in the Greco-Roman World*, New York. (Genoptrykt Westport 1973).

- Fatum, L. 1989: »Women, Symbolic Universe and Structures of Silence. Challenges and Possibilities in Androcentric Texts«, *Studia Theologica* 43, 61-80.
- Fatum, L. 1990: »En kvindehistorie om tro og køn«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 53, 278-299.
- Festinger, L., H. W. Riecker and S. Schachter 1956: *When Prophecy Fails*, Minneapolis, s. 3-32.
- Fleinert-Jensen, F. 1983: *Johannesbrevene fortolket*, København.
- Flusser, D. 1988: *Judaism and the Origins of Christianity*, Jerusalem.
- Frandsen, F. 1985: »Begæret, volden og offeret« *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 6, 79-102.
- Gager, J. G. 1975: *Kingdom and Community. The Social World of Early Christianity*, Englewood Cliffs.
- Girard, R. 1990: *Job - idol & syndebuk. Oversat af H. J. Lundager Jensen og Jørgen Jørgensen. Med efterskrift af H. J. Lundager Jensen*, Århus.
- Giverson, S. 1957: *Sandhedens Evangelium - De gnostiske håndskrifter fra Nildalen*, København.
- Giverson, S. 1959: *Thomasevangeliet. Indledning, oversættelse og kommentarer*, København.
- Giverson, S. 1963: *Apocryphon Johannis. The Coptic Text of the Apocryphon Johannis in the Nag Hammadi Codex II With Translation, Introduction, and Commentary*, København.
- Giverson, S. 1966: *Fillipsevangeliet. Indledning, studier, oversættelse og noter ved S. G.*, København.
- Giverson, S. 1968: »Gnosticisismen og mysteriereligionerne«, i: Asmussen, J. og Læssøe, J. (red.), *Illustreret Religionshistorie III*, København, 223-260.
- Giverson, S. 1970: »L'expérience mystique chez Philon«, i: Hartman, S. S. and Edsman, C.-M. (eds.), *Mysticism. Based on Papers Read at the Symposium on Mysticism Held at Åbo on the 7th-9th September, 1968*, Stockholm.
- Giverson, S. 1978: *Det ny Testaments Teksthistorie*, København.
- Giverson, S. 1982: »Dåb i Ny Testaments omverden«, i: Pedersen, S. (red.) 1982, 3-13.
- Giverson, S. 1983: *Den ukendte gud. Hermes-skrifterne i oversættelse*, København.
- Giverson, S. 1985: *De apostolske Fædre i oversættelse med indledning og noter I-II*, København.
- Giverson, S. 1986-1988 (ed.): *The Manichean Coptic Papyri in the Chester Beatty Library. Facsimile Edition I-IV*, Genève.
- Giverson, S. 1987: *Jeg Mani - Jesu Kristi apostel. Religionsstifteren Manis selvbiografi i oversættelse med indledning og noter ved S. G.*, København.
- Giverson, S. 1989: »Hermetic Communities«, i: Podemann Sørensen, J. (ed.) 1989a, 49-54.
- Giverson, S. 1990: *Thomasevangeliet*, København (ny udgave).

Dansk nytestamentlig forskning

- Gjesing, L. O. 1980: »Den materialistiske eksegesi og hermeneutikken. Hermeneutiske overvejelser i tilknytning til Fernando Bélós materialistiske Markuslæsning«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 43, 81-112.
- Glebe-Møller, J. 1982: *Politisk dogmatik*, Århus.
- Glebe-Møller, J. 1984: *Jesus og teologien. Kritik af en tradition*, København.
- Goodman, M. 1988: *The Ruling Class of Judaea. The Origins of the Jewish Revolt Against Rome A.D. 66-70*, Cambridge.
- Grant, R. M. 1986: *Gods and the One God*, Philadelphia.
- Græsholt, G. 1990: »Sammenhæng og flertydighed. Om Danielsbogens enhed«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 123-140.
- Grønbech, V. 1935: *Jesus Menneskesønnen*, København.
- Grønbech, V. 1939: *Hellenismen I-II*, København.
- Grønbech, V. 1940: *Paulus Jesu Kristi apostel*, København.
- Grønbech, V. 1941: *Kristus den opstandne frelser. Den ældste kristne menighed*, København.
- Gudmand-Højer, E. 1971: *Johannes Døberen. Myte og historie: Den nytestamentlige overlevering om Johannes Døberen, eksegetisk, historisk-kritisk og pædagogisk*, København.
- Hallbäck, G. 1980: »Teksten mellem betydning og virkelighed. Om forholdet mellem strukturel analyse og historisk kritik«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 43, 251-270.
- Hallbäck, G. 1982a: »Materialistische Exegese und strukturelle Analyse. Ein methodologischer Vergleich anhand von Markus 12,1-12«, *Linguistica Biblica* 50, 7-32.
- Hallbäck, G. 1982b: »Dåbens betydning i 1. Petersbrevs struktur«, i: Pedersen, S. (red.) 1982a, 230-245.
- Hallbäck, G. 1982c: »Louis Marin - en eksegetisk udfordring«, *Fønix* 6, 35-39.
- Hallbäck, G. 1983: *Strukturalisme og eksegesi. Modelanalyser af Markus 5,21-43*, København.
- Hallbäck, G. 1984: »Teksten, tiden og lidenskab. Overvejelser over Johannes' Åbenbaring«, *Fønix* 8, 8-24.
- Hallbäck, G. 1985: »Analysemetode og fortolkningsmodel. Det strukturalistiske bibelsyn« (med 'kritik' af Niels Hyldahl), i: Cappelørn, N. J. (red.) 1985, 133-141.
- Hallbäck, G. 1986: »Lignelse-myte-dekonstruktion. Om John Dominic Crossans lignelsesteorier«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 49, 32-50.
- Hallbäck, G. 1990a: »Det faldne Zion og den åbenbarede lov. En fortolkning af 4. Ezrabog«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 213-240.
- Hallbäck, G. 1990b: »Jerusalem og Antiokia i Gal. 2. En historisk hypotese«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 53, 300-316.
- Hammershaimb, E., Munck, J., Noack, B. og Seidelin, P. (red.) 1953-1976: *De gammeltestamentlige Pseudepigrapher i oversættelse med indledning og noter*, København.
- Hansen, J. V. 1989: »Adamas and the Four Illuminators in Sethian Gnosticism«, i: Podemann Sørensen, J. (red.) 1989a, 55-71.

- Hansen, K. 1983: *Forargelsen. Senjødedommen og Jesu forkyndelse*, København.
- Hansen, M. 1942: »Professor Vilh. Grønbechs Trilogi: Bøgerne om Jesus, Paulus og Kristus«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 5, 233-245.
- Harsberg, E. 1983: *Mithras. Mysterier og monumenter i romerriget*, København.
- Harsberg, E. (overs.) 1987: *Alexanderromanen. Oversat med indledning og oplysninger af E.H.*, København.
- Hastrup, Th. og Hjortsø, L. (overs.) 1979: *Herodots Historie I-II*, København.
- Hauge, H. 1986: *Dekonstruktiv teologi. Tekster på kanten af det religiøse og det litterære*, Århus.
- Hauge, H. 1988: »Den historisk-kritiske metode eller Bibelen som litteratur?«, *Kredsen* 54, 69-80.
- Haystrup, H. 1983: *Kamp og sejr. Oldkristne positioner*, København.
- Haystrup, H. 1988: *Oldkirkens gudsbillede*, København.
- Hengel, M. 1961: *Die Zeloten. Untersuchungen zur jüdischen Freiheitsbewegung in der Zeit von Herodes I. bis 70 n. Chr.*, Leiden-Köln (2. udg. 1972).
- Hengel, M. 1969: *Judentum und Hellenismus. Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh.s v. Chr.*, Tübingen (2. udg. 1973).
- Hengel, M. 1975: *Der Sohn Gottes. Die Entstehung der Christologie und die jüdisch-hellenistische Religionsgeschichte*, Tübingen.
- Holm-Nielsen, S. 1960: *Hodayoth. Psalms from Qumran*, Århus.
- Holm-Nielsen, Sv., Noack, B. og Achen, S. T. (red.) 1968-1971: *Biblen i kulturhistorisk lys*, København.
- Horsley, R. A. 1987: *Jesus and the Spiral of Violence: Popular Jewish Resistance in Roman Palestine*, San Fransisco.
- Horsley, R. A. 1989: *Sociology and the Jesus Movement*, New York.
- Horsley, R. A. and Hanson, J. S. 1985: *Bandits, Prophets and Messiahs: Popular Movements in the Time of Jesus*, New York.
- Hübner, H. 1987: »Paulusforschung seit 1945. Ein kritischer Literaturbericht«, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II, 25, 4, 2649 ff.
- Hull, J. M. 1974: *Hellenistic Magic and the Synoptic Tradition*, Naperville-London.
- Hvidberg, F. F. 1928: *Menigheden af den nye Pagt i Damaskus*, København.
- Hvidberg-Hansen, F. O. (overs.) 1990: *Kana'anæiske myter og legender. Tekster fra Ras Shamra-Ugarit. Dansk oversættelse med kommentar I-II*, Århus.
- Hyldahl, N. 1966: *Philosophie und Christentum. Eine Interpretation der Einleitung zum Dialog Justins*, København.
- Hyldahl, N. 1968: *Loven og Troen. En analyse af Filipperebrevets tredje Kapitel*, Århus.
- Hyldahl, N. 1972a: »Acta-forskningen - linjer og tendenser«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 35, 63-70 (tysk udg. 1978).
- Hyldahl, N. 1972b: »Paulus-forskningen - enhed og mangfoldighed«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 35, 71-86.

Dansk nytestamentlig forskning

- Hyldahl, N. 1974: *Udenfor og indenfor. Sociale og økonomiske aspekter i den ældste kristendom*, København.
- Hyldahl, N. (overs.) 1977: *Paulus' breve. Oversættelse, indledninger, noter ved N.H.*, København.
- Hyldahl, N. 1980: »Auferstehung Christi - Auferstehung der Toten (1 Thess. 4,13-18)«, i: Pedersen, S. (red.) 1980b, 119-135.
- Hyldahl, N. 1981: »Træk af den nytestamentlige eksegese historie i Danmark i det 20. århundrede«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1979, 127-150.
- Hyldahl, N. 1982a: *Galaterbrevet fortolket*, København.
- Hyldahl, N. 1982b: »Jonas med hvalfisk. En dissens«, *Fønix* 6, 40-41.
- Hyldahl, N. 1986: *Die paulinische Chronologie*, Leiden.
- Hyldahl, N. 1987a: *Tessalonikerbrevene fortolket*, København.
- Hyldahl, N. 1987b: »Meta to deipnæsai, 1 Kor 11, 25 (og Luk. 22, 20)«, *Svensk Exegetisk Årsbok* 51-52, 100-107.
- Hyldahl, N. 1990a: »Paulus og loven. Nogle bøger fra det sidste årtis Paulus-forskning«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 53, 183-192.
- Hyldahl, N. 1990b: »Jøderne og seleukiderne«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 65-92.
- Hyldahl, N. 1990c: »The Maccabean Rebellion and the Question of 'Hellenization'«, i: Bilde, P. et al. (eds.) 1990, 188-203.
- Hyldahl, N. 1991: »The Corinthian Parties and the Corinthian Crisis«, *Studia Theologica* 45, 19-32.
- Høgenhaven, J. 1990: »Den græske Daniel«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 141-152.
- Jacobi, F. et al. (red.) 1978: *Jesu død og opstandelse. Læsninger i Det nye Testamente*, København.
- Juhl Christiansen, E. 1982: »Dåbstraditionerne i Apostlenes Gerninger. Med særligt henblik på dåben som initiation«, i: Pedersen, S. (red.) 1982, 177-201.
- Juhl Christiansen, E. 1986: »Taufe als Initiation in der Apostelgeschichte«, *Studia Theologica* 40, 55-79.
- Kee, H. C. 1980: *Christian Origins in a Sociological Perspective: Methods and Resources*, Philadelphia.
- Kee, H. C. 1983: *Miracle in the Early Christian World: A Study in Socio-Historical Method*, New Haven-London.
- Kee, H. C. 1988: *Medicine, Miracles and Magic in New Testament Times*, Cambridge.
- Kee, H. C. 1989: *Knowing the Truth: A Sociological Approach to the New Testament*, Minneapolis.
- Kemp, P. 1974: *Engagementets hermeneutik. Engagementets poetik I*, København.
- Kennedy, G. A. 1984: *New Testament Interpretation Through Rhetorical Criticism*, Chapel Hill-London.

- Kjærgaard, M. Stiller 1986: *Metaphor and Parable. A Systematic Analysis of the Specific and Cognitive Function of the Synoptic Similes and Parables qua Metaphors*, Leiden.
- Kjær-Hansen, K. 1982: *Studier i navnet Jesus*, Aarhus.
- Kjær Nielsen, H. 1974: *Nytestamentlig græsk. Formlære og syntaks*, Århus.
- Kjær Nielsen, H. 1980: »Paulus' Verwendung des Begriffes *Dunamis*. Eine Replik zur Kreuzestheologie«, i: Pedersen, S. (ed.) 1980, 137-158.
- Kjær Nielsen, H. 1982: »Dåbsforståelsen i Johannesevangeliet«, i: Pedersen, S. (red.) 1982a, 79-98.
- Kjær Nielsen, H. 1986a: »- og det selv om vi ved. Om oversættelsen af 2 Kor 5, 6«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 49, 62-69.
- Kjær Nielsen, H. 1986b: *Sproglige kommentarer til Johannesevangeliet*, Århus.
- Kjær Nielsen, H. 1987: *Heiligung und Verkündigung. Das Verständnis der Heilung und ihres Verhältnisses zur Verkündigung bei Jesus und in der ältesten Kirche*, Leiden.
- Kjær Nielsen, H. 1988: *Sproglige kommentarer til Galaterbrevet*, Århus.
- Kjær Nielsen, H. 1989a: »Den traditionshistoriske analyse«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 161-178.
- Kjær Nielsen, H. 1989b: »Den redaktionshistoriske analyse«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 179-196.
- Kjær Nielsen, H. 1990: »Er den »dovne« tjener doven? Om oversættelsen af *oknæros* i Matth 25, 26«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 53, 106-115.
- Kjær Nielsen, H. 1991: *Sproglige kommentarer til Romerbrevet I-II*, Århus.
- Kreissig, H. 1970: *Die Sozialen Zusammenhänge des jüdischen Krieges. Klassen und Klassenkampf im Palästina des ersten Jahrhunderts v.u.Z.*, Berlin.
- Kümmel, W. G. 1958: *Das Neue Testament. Geschichte der Erforschung seiner Probleme*, München (2. udg. 1970).
- Kümmel, W. G. 1985: *Dreissig Jahre Jesusforschung (1950-1980)*, Hanstein.
- Lehmann, H. 1975: *Per piscatores: Studies in the Armenian Version of a collection of homilies by Eusebius of Emesa and Severian of Gabala*, Århus.
- Luck, G. 1985: *Arcona Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds*, Baltimore.
- Lundager Jensen, H. J. 1990: »Juditbogen«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 153-189.
- Lundager Jensen, H. J. 1991: *René Girard*, Århus.
- Maccoby, H. 1991: *Paul and Hellenism*, London-Philadelphia.
- Malherbe, A. J. 1977: *Social Aspects of Early Christianity*, Baton Rouge-London (2. udg. Philadelphia 1983).
- Malherbe, A. J. 1986a: *The Greco-Roman Moral Tradition and Early Christianity*, Philadelphia.
- Malherbe, A. J. 1986b: *Moral Exhortation, A Greco-Roman Sourcebook*, Philadelphia.

Dansk nytestamentlig forskning

- Malina, B. J. 1981: *The New Testament World: Insights from Cultural Anthropology*, Atlanta.
- Malina, B. J. 1986: *Christian Origins and Cultural Anthropology*, Atlanta.
- Martin, L. H. 1987: *Hellenistic Religions: An Introduction*, New York-Oxford.
- Meeks, W. A. (ed.) 1979: *Zur Soziologie des Urchristentums*, München.
- Meeks, W. A. 1983: *The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul*, New Haven-London.
- Meeks, W. A. 1986: *The Moral World of the First Christians*, Philadelphia.
- Meile, E. 1989: *Romerbrevet fortolket*, København.
- Merk, O. 1988: »Paulus-Forschung 1936-1985«, *Theologische Rundschau* 53, 1-81.
- Mink, H. Aa. 1979: »Præsentation af et nyt Qumranskrift: Tempelrullen«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 42, 81-112.
- Mosbech, H. 1916: *Essæismen. Et Bidrag til Senjødedommens Religionshistorie*, København.
- Mosbech, H. 1937: *Evangelietraditionens Tilblivelse*, København.
- Mosbech, H. 1946-1949: *Nytestamentlig Isagogik*, København.
- Müller, M. 1972: *Messias og »menneskesøn« i Daniels Bog, Første Enoks Bog og Fjerde Ezrabog*, København.
- Müller, M. 1975: »Historikernes Jesus, den historiske Jesus og kirkens Kristus-forkyndelse«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 38, 81-104.
- Müller, M. 1977a: »Forskningen over Jesu liv - en skitse«, *Religion* 2, 40-57.
- Müller, M. 1977b: »Om udtrykket »menneskesønnen« i evangelierne«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 40, 1-17.
- Müller, M. 1978: *Jesus-opfattelser i den nytestamentlige forskning*, København.
- Müller, M. 1981: »Evangeliet og evangelierne. Et stykke problemorienteret forskningshistorie«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 44, 1-16.
- Müller, M. 1983a: »Jesu brug af udtrykket »Menneskesønnen««, *Dansk teologisk Tidsskrift* 46, 201-220.
- Müller, M. 1983b: »Bibelsk eksegese«, *Fønix* 7, 93-105.
- Müller, M. 1984: *Der Ausdruck »Menschensohn« in den Evangelien. Voraussetzungen und Bedeutung*, Leiden.
- Müller, M. 1986: »Messias og »menneskesøn« i den intertestamentale periode«, i: Kronholm, T. (red.), *Judendom och kristendom under de första århundradena*, Stavanger-Oslo, 98-101.
- Müller, M. 1988: *Mattæusevangeliet fortolket*, København.
- Müller, M. 1989: »Ånden og Loven. Pagtsteologi i Romerbrevet«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 52, 251-267.
- Munck, J. 1933: *Untersuchungen über Klemens von Alexandria*, Stuttgart.
- Munck, J. 1943: »Grønbechs Trilogi om Urkristendommen«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 6, 29-49.

- Munck, J. 1954: *Paulus und die Heilsgeschichte*, København.
- Munck, J. 1958 (2. udg.): *Kortfattet nytestamentlig grammatik*, Århus.
- Nepper-Christensen, P. 1958: *Das Matthäusevangelium - ein jüden-christliches Evangelium?*, Århus.
- Nepper-Christensen, P. 1988: *Matthäusevangeliet. En kommentar*, Århus.
- Nepper-Christensen, P. 1990: »Hvem var den discipel, som Jesus elskede«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 53, 81-105.
- Nielsen, E. og Otzen, B. (red.) 1959: *Dødehavsteksterne i oversættelse og med noter ved E.N. og B.O.*, København (2. udg. 1973).
- Nielsen, E. og Noack, B. (red.) 1965-1966: *Gads Danske Bibelleksikon I-II*, København (2. udg. 1981-1982).
- Nielsen, E. A. 1981: »Jonas uden hvalfisk. En dissens«, *Fønix* 5, 342-351.
- Nielsen, E. A. 1982: »Den utidssvarende exegeese eller Jonas, Jonas nok engang!«, *Fønix* 6, 260-273.
- Nielsen, K. 1985: *For et træ er der håb. Om træet som metafor i Jes. 1-39*, København.
- Nielsen, K. 1989: »Syndebukke i Gammel Testamente«, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 14, 3-23.
- Nissen, J. 1982: »Den urkristne dåb som kirkesociologisk faktor«, i: Pedersen, S. (red.) 1982, 202-229.
- Nissen, J. 1985: *Budskab og konsekvens. Ethiske grundholdninger og konkret praksis hos Jesus og de første kristne*, Århus.
- Nissen, J. 1986: *I Kristus - Et nyt fællesskab. Om Ny Testamente og mission*, København.
- Nissen, J. 1989a: »Den sociale hermeneutik«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 247-288.
- Nissen, J. 1989b: »Tekst og kontekst. Om teksten som kommunikation«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 289-307.
- Nissen, J. 1990a: *Første Korinterbrev fortolket*, København.
- Nissen, J. 1990b: *Kristus, kirken og verden. Temaer fra Efeserbrevet*, København.
- Nissen, J. og Simonsen H. (red.) 1986: *Teologi og kirke. Kristustydning og kirketanke i Matthäusevangeliet*, København.
- Noack, B. 1948: *Satanás und Sotería. Untersuchungen zur neutestamentlichen Dämonologie*, København.
- Noack, B. 1954: *Zur johanneischen Tradition. Beiträge zur Kritik an der literarkritischen Analyse des vierten Evangeliums*, Århus.
- Noack, B. 1962: *Det nye Testamente og de første kristne årtier*, København.
- Noack, B. 1965a: *Kommentarhefte til Markusevangeliet*, København.
- Noack, B. 1965b: *Markusevangeliets Lignelseskapitel*, København.
- Noack, B. 1966: *Paulus*, København.
- Noack, B. 1967: *Kommentarhefte til Første Korinterbrev*, København.
- Noack, B. 1969: *Om Fadervor*, København.
- Noack, B. 1971b: *Matthäusevangeliets folkelighed*, København.

Dansk nytestamentlig forskning

- Noack, B. 1974: *Tegnene i Johannesevangeliet. Tydning og brug af Jesu undere*, København.
- Noack, B. 1975: *Jesus Ananiassøn og Jesus fra Nazaret. En drøftelse af Josefus, Bellum Judaicum VI 5.3*, København.
- Noack, B. 1977: *Lukasevangeliets rejseberetning*, København.
- Noack, B. 1986: *Petersbrevene og Judasbrevet fortolket*, København.
- Nørgaard, E. 1975: *Partisanen Jesus*, København.
- Olesen Larsen, K. 1944: »Vilh. Grønbechs Evangelium«, *Tidehverv* 18, 3-6, 14-21, 25-36.
- Orchard, B. and Riley, H. 1987: *The Order of the Synoptic Gospels: Why Three Synoptic Gospels?*, Macon, GA-Leuven.
- Otzen, B. 1984: *Den antike jødedom. Politisk udvikling og religiøse strømninger fra Aleksander den Store til Kejser Hadrian*, København.
- Otzen, B. 1990: »Crisis and Religious Reaction: Jewish Apocalypticism«, i: Bilde P. et al. 1990, 224-235.
- Pedersen, M. Bjørn 1989: »Johannesevangeliets litterære enhed - et essay om en meto- disk exces«, *Fønix* 13, 22-31.
- Pedersen, S. og Munck, J. (overs.) 1964: *Apostlenes Gerninger i dansk oversættelse med noter*, Århus.
- Pedersen, S. 1965: »Den nytestamentlige lignelsesforsknings metodeproblemer«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 28, 146-184.
- Pedersen, S. 1980a: *Kærligheden hedder Kristus. En gudstjenestens etik*, Århus.
- Pedersen, S. (ed.) 1980b: *Die paulinische Literatur und Theologie*, Århus.
- Pedersen, S. 1980c: »Agape der eschatologische Hauptbegriff bei Paulus«, i: Pedersen, S. (ed.) 1980b, 159-186.
- Pedersen, S. (red.) 1982: *Dåben i Ny Testamente*, Århus.
- Pedersen, S. 1984: »Nyere lignelsesteoretiske perspektiver«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 47, 187-214.
- Pedersen, S. 1987: *Teologisk kompendium til Romerbrevet*, Århus.
- Pedersen, S. 1988: »Lignelsen som metafor«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 51, 1-11.
- Pedersen, S. (red.) 1989a: *Menneskesynet*, København.
- Pedersen, S. 1989b: »Det paulinske menneskesyn«, i: Pedersen, S. (red.) 1989a, 71-98.
- Pedersen, S. (red.) 1989c: *Skriftsyn og metode. Om den nytestamentlige hermeneutik*, Århus.
- Pedersen, S. 1989d: »Betegnelsen *parabolé* i den antikke kontekst«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 50-72.
- Pedersen, S. 1989e: »Den nytestamentlige lignelsesforskning«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 308-345.
- Pétrément, S. 1984: *Le dieu séparé. Les origines du gnosticisme*, Paris (eng. udg. 1991: *A Separate God: The Christian Origins of Gnosticism*).
- Pilgaard, Aa. 1978: »Aspekter i nyeste nytestamentlig forskning«, *Præsteforeningens Blad* 10, 153-157 og 11, 169-176.

- Pilgaard, Aa. 1982: »Dåbsteologien i Romerbrevet«, i: Pedersen, S. (red.) 1982a, 118-140.
- Pilgaard, Aa. 1983: *Jesus som undergører i Markusevangeliet. Undertraditionens betydning for Markusevangeliets kristologi*, København.
- Pilgaard, Aa. 1987: »The Gospel of John as Gospel Writing«, i: Hartman, L. and Olsson, B. (eds.) 1987: *Aspects on the Johannine Literature*, Uppsala, 44-55.
- Pilgaard, Aa. 1988: *Kommentar til Markusevangeliet*, Århus.
- Pilgaard, Aa. 1989a: »Den strukturalistiske analyse«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 197-214.
- Plum, K. Friis 1987: »Kvindehermeneutik og bibelsk eksegesi eller »Hvor gik den blødnende kvinde hen, da hun blev frelst?««, *Dansk teologisk Tidsskrift* 50, 19-41.
- Plum, K. Friis 1990a: »Det himmelske favntag. Bibelsk ægteskabs- og seksualmetaforik«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 53, 161-182.
- Plum, K. Friis 1990b: »Tillflugs- og moderby. Historie og teori i skriftet om Asenet«, i: Engberg-Pedersen, T. og Lemche, N. P. (red.) 1990, 191-211.
- Plum, K. Friis og Hallbäck, G. (red.) 1988: *Det gamle Testamente og den kristne fortolkning* (*Forum for bibelsk eksegesi* 1), København.
- Podemann Sørensen, J. (ed.) 1989a: *Rethinking Religion: Studies in the Hellenistic Process*, København.
- Podemann Sørensen, J. 1989b: »The Myth of Attis: Structure and Mysteriosophy«, i: Podemann Sørensen, J. (ed.) 1989a, 23-29.
- Podemann Sørensen, J. 1989c: »Attis or Osiris«, i: Podemann Sørensen, J. (ed.) 1989a, 73-86.
- Refshauge, E. 1984: *Tårebrevet*, København.
- Religion* 1989, 2: *GENVEJ eller OMVEJ?! metodisk læsning i religionsfaget*.
- Rhoads, D. M. 1976: *Israel in Revolution 6-74 C.E. A Political History Based on the Writings of Josephus*, Philadelphia (2. udg. 1979).
- Ruager, S. 1975: *Guds Rige og Jesu person*, Århus.
- Ruager, S. 1982: *Hebræerbrevet fortolket*, København.
- Safrai, S., Stern, M. et al. (eds.) 1974 ff.: *Compendia Rerum Judaicarum ad Novum Testamentum* I-III, Assen.
- Salomonsen, B. 1964: »Nogle synspunkter fra den nyere debat omkring zeloterne«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 27, 149-162.
- Sanders, E. P. 1977: *Paul and Palestinian Judaism. A Comparison of Patterns of Religion*, Philadelphia.
- Sanders, E. P. 1985: *Jesus and Judaism*, London.
- Schmithals, W. 1956: *Die Gnosis in Korinth. Eine Untersuchung zu den Korintherbriefen*, Göttingen (3. udg. 1969).
- Schoeps, H. J. 1972: *Paulus. Die Theologie des Apostels im Lichte der jüdischen Religionsgeschichte*, Darmstadt (opr. 1959).
- Schweitzer, A. 1930: *Die Mystik des Apostels Paulus*, Tübingen (genoptrykt Heidelberg 1981).

Dansk nytestamentlig forskning

- Seeley, D. 1990: *The Noble Death: Graeco-Roman Martyrology and Paul's Concept of Salvation*, Sheffield.
- Segal, A. F. 1990: *Paul the Convert: The Apostolate and Apostasy of Saul the Pharisee*, New Haven-London.
- Seidelin, A. S. og P. (overs.) 1974: *Det NYE Testamente oversat af A. S. og P. S.*, København.
- Simonsen, H. 1960: »Den historiske Jesus og menighedens Kristus-kerygma«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 23, 193-208.
- Simonsen, H. 1961: »Faktum og tydning i Johannesevangeliet«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 24, 93-110.
- Simonsen, H. 1963: »Overvejelser i tilknytning til den nyere hermeneutiske debat«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 26, 65-96.
- Simonsen, H. 1966: *Traditionssammenhæng og forkyndelsessigte i Markusevangeliets fortællestof*, København.
- Simonsen, H. 1971: *Evangeliernes tilblivelse*, København.
- Simonsen, H. 1972: »Zur Frage der grundlegende Problematik in form- und redaktionsgeschichtlichen Evangelienforschung«, *Studia Theologica* 26, 1-23.
- Simonsen, H. 1972-1973: »Messiashemmeligheden og Markusevangeliets struktur«, *Svensk Exegetisk Årsbok* 37-38, 107-124.
- Simonsen, H. 1980: »Christologische Traditionselemente in den Pastoralbriefen«, i: Pedersen, S. (red.) 1980, 51-62.
- Simonsen, H. 1982: »Synspunkter på dåb og kristenliv i deuteropaulinske breve«, i: Pedersen, S. (red.) 1982, 161-176.
- Simonsen, H. 1983: »The Gospel Literature as a Source for the History of Primitive Christianity«, *Studia Theologica* 37, 3-16.
- Simonsen, H. 1989a: *Pastoralbrevene fortolket*, København.
- Simonsen, H. 1989b: »Den formhistoriske analyse«, i: Pedersen, S. (red.) 1989c, 143-160.
- Sløk, J. 1981: *Det religiøse sprog*, Århus.
- Sløk, J. 1983: *Den kristne forkyndelse*, Århus.
- Smith, M. 1978: *Jesus the Magician*, London.
- Steensgaard, P. 1976: »Eskatologiske bønner i Rosh ha-Shanah liturgien«, i: Pedersen, S. (red.) 1976, 262-297.
- Steensgaard, P. 1982: »Dåbsforestillinger i den tidlige jødedom«, i: Pedersen, S. (red.) 1982, 14-28.
- Stone, M. 1980: *Scriptures, Sects and Visions. A Profile of Judaism from Ezra to the Jewish Revolts*, Philadelphia (= Cambridge 1982).
- Theissen, G. 1977: *Soziologie der Jesusbewegung. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums*, München (dansk udgave 1979).
- Theissen, G. 1979: *Studien zur Soziologie des Urchristentums*, Tübingen (2. udg. 1983).
- Theissen, G. 1983: *Psychologische Aspekte paulinischer Theologie*, Göttingen.

- Thestrup Pedersen, E. 1976: *Bibelhåndbog*, København (4. udg.).
- Thestrup Pedersen, E. 1981: *Apostlen Paulus. Introduktion til at forstå Paulus*, Århus (1. udg. 1976).
- Thestrup Pedersen, E. 1985: *Markusevangeliet fortolket*, København.
- Thestrup Pedersen, E. 1989: *Jesu forkyndelse. Fortolkning af udvalgte tekster fra de synoptiske evangelier*, København (1. udg. 1970).
- Tjalve, L. 1986: *Lukasevangeliet fortolket*, København.
- Torm, Fr. 1918: *Forskningen over Jesu Liv. Tilbageblik og Fremblik*, København.
- Vermes, G. og Millar, F. (eds.) 1973-1987: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D. 135) by Emil Schürer. A New English Version Revised and Edited by G.V. and F.M. I-III, 2*, Edinburgh.
- Villadsen, H. 1986: »Philon og den oldkirkelige skriftfortolkning«, i: *Judendom och kristendom*, ed. Kronholm, T. et al. 2, 93-112.
- Watson, F. 1986: *Paul, Judaism and the Gentiles: A Sociological Approach*, Cambridge.
- Weinholt, K. 1989: »The Gateways of Judaism. From Simon the Just to Rabbi Akiba«, i: Podemann Sørensen, J. (ed.) 1989a, 87-101.
- Wiberg, B. 1954: *Jesu lignelser. En gennemgang af lignelsesforskningen 1900-1954*, København.
- Willert, N. 1987: »Apologetiske og indignatoriske tendenser i Lukasskrifterne«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 50, 221-236.
- Willert, N. 1989: *Pilatusbilledet i den antike jødedom og kristendom*, Århus.
- Willert, N. 1990: *Tertullian: Forsvarsskrift for de kristne. Oversættelse med indledning og noter af N.W.*, Århus.

Summary

»Danish New Testament Research in the 1980's«. - This survey is an attempt to contribute to a much needed discussion of how to improve the quality of Danish New Testament research with the overall aim to make it more attractive to a wider circle of educated Danish readers. In other words, this survey is meant as an attempt to call Danish New Testament scholars to a self-critical discussion of the ways and lines Danish New Testament research has taken in the 1980's where, in my opinion, it has lost some of its earlier contact with both the academics and the general Danish public. In the article, Danish New Testament scholarship in the 1980's (and, to some extent, also in the 1970's and 1960's) is surveyed and examined critically. The »medicine« which is suggested to »cure the disease« is - to a greater extent, and by using the results of other related disciplines - to place the various examinations and interpretations of the New Testament and Christian beginnings in wider historical and cultural contexts.

Dansk nytestamentlig forskning

Per Bilde

Lektor, dr. theol.

Institut for Religionsvidenskab

Aarhus Universitet